

84(2р=Вол) -12

Г 957

С 5724

Заманыбызны
куем пары

ТЕНГЛЕРИМ

✓
Проверено 1963 г.

Элдар Туртубе

ТЕНДЕРИМ

Республика Дагестан
им. Н. К. Крупской
гор. Нальчик

CS724
Халарла

Къабарты-Малкъар китаб басмасы
НАЛЬЧИК 1962

С (БАЛК.) 2

Г 957

Эльдарны «Тенглерим» деген китабчыгында, совет жаш тёлню бююннюлюкде жашаууна жораланыган, беш хапары басмаланганды.

«Кюмюш» деген хапарда жаш автор фахмулу таулу кызычык Лейляны юсюнден жазады.

«Солтанны жангы юйюрю» эм «Юсюню толгъан мураты» деген хапарлада, ахшы тенглени, шуёхланы болушлуклары бла жашауда тийиншли жерлерин табхан жашланы кёрюз-теди.

«Устаз кызы» бла «Тау инженерде», кеслерини ишлерин суйген, уллу культуралы тенглени сыфатларын автор терен суймекликде сурат-лайды.

КЮМЮШ

I

Б агъалы жолдашла,— де-ди сельсоветни аллында бийик столбагъа тагъылгъан радио,— малчыланы тилеклерине кёре жарашдырылгъан концертни бериб башлайбыз. Малкъар халкъ жырлагъа тынгылагъыз».

Кюмюш бу затны эштгенлей, отда къойгъан сютю эсине тюшгенча, кенгетек жыйрыгъыны этеклерин жел этдире, кесиши юю таба къууулду. (Алдан окъуна айтыб къояйыкъ, бир кесек замандан бери Кюмюшню радио бла берилген концертлеге тынгылагъандан сюйгени жокъду. Шёндю уа, орамда къызыу болгъаны себебли, ол радиогъа юйюнде тынгыларгъа андан ашыгъады).

Кюмюш салкын отоуда, шинтигине да кьатана тышлы жастыкчыкыны салыб, рахатланыб тургъанлай, кьоншусу, Нюржан келди.

— Э кьыз, жарлы, ол бизни аман жашла, иги этебиз деб, радиону ичинде не эсе да бир затын бузгъандыла да, мен жер башында не болгъанын билмегенли эки кюн болады. Сизни радиогъуз ишлей болур деб, санга андан келеме.

— Охо, иги этгенсе, аллай адет да бола эди да, кел, хариб, былайгъа чёк,— деб Кюмюш ундурукъ жабыуну мюйюшюн къайырды. Радиогъа да тынгылай, кьатынла бири бирине ариу сёзлени кьызгъанмай айта эдиле.

«Энди уа,— деди радиодан дикторну сабыр, жумушакъ ауазы,— республикабызны сыйлы артисткасы Лейляны жырлауунда эки жыргъа тынгылагъыз».

Кюмюш бла Нюржан кьымсыз болдула, сагъайдыла. Кюмюш'а радиогъа жууугъуракъ чёкдю. Къызыны жырлагъанына тынгылагъан заманда ол нек эсе да бир терен сагъышха кетиб, мудах окъуна болгъанча кёрюнючюдю.

— Къызчыкъгъа тансыкъ болгъанмы-са? — деб сорду Нюржан, концерт бошалгъандан сора.

— Къуру кесим тургъандан эрикгенме. Сен билгенден, атасы кечесин кюнюн да ишинде оздургъанчады, ол хайырсыз къызчыкъ да нёгерлери бла, концертле берирге кетиб, юйге келмегенли ай болады.

— Ол ол филармония дегенлери бламы? — деб сорду хар нени да тийиншлисича, ахырына дери билирге суйюучю Нюржан.

— Филармония, — деб тюзетди Кюмюш. — Хоу, шахарлада бла элдеде айланууларындан хазна солугъан да этмейдиле.

— Да шёндю сабийле бары да алайдыла. «Ана кёлю балада, бала кёлю талада» деб бурунгулула бош айтхан болмазла...

Энди уа салкъын отоуда олтуруб ушакъ бардыргъан къатынланы кеслеринлей къоюб, хапарны аллындан, Лейля (Кюмюшню къызы) артистка къалай болгъаныны юсюнден башлайыкъ.

Бир жол Кюмюш, тюкенден келе, элни
 Култура юйюню аллында, билдирилиуле
 жабышдырылыучу кѳангада кѳб болмай
 тагъылгъан кѳагъытны эследи. Хар ѳтген
 ол кѳагъытны кѳатында бир кесек мычы-
 май озмай эди. «Эштда бир алапат кино
 келтирген болурла» деген акъыл бла Кю-
 мюш да алайгѳа тебреди.

— Лейляны анасы келеди, — деб шы-
 бырдады алайда тургъан кѳызчыкѳладан
 бири бирини кѳулагъына. Ол'а, Кюмюш-
 ню аллына чабыб, айтды:

— Кѳарачы, бюгюн клубда сизни Лей-
 ля да жырларыкѳды.

— Неди бу кѳагъытда жазылгъан? —
 дей, Кюмюш билдириуге тюрслеб кѳара-
 ды.

— Концертди. Школчула бюгюн клуб-
 да концерт кѳргюзтюрюкдюле.

...Иигирде клубну залын колхозчула
 бла окѳуучула толтурдула. Алай концерт-
 ге келгенлени ичинде Лейляны анасы
 Кюмюш кѳрюнмей эди. Ол бусагѳатда,
 юйюнде олтуруб, урчукѳ бура «артистка-

ны» жаный турады: «Ма сен былай бир кел, уялмагъан къыз, мен санга башха концерт кѳргюзтюрме, сен'а энди, кертда, мардадан атлаб башлагъан кѳреме да».

Айтханларына кѳре, концерт алапат ѳтдю. Анда, жырлагъанланы ичинде, барысындан да бек Лейляны махтадыла, барысындан да анга кѳб къарс урдула. Фахмулу къызчыкъны бир ненча кере сценагъа чакъырдыла.

Клубдан чыгъыб келе, литературадан дерс бериучю устаз школну директоруна былай айтды:

— Ол Лейлячыкъны чынтды фахмусу болгъанына мен энди толу ийнаныбма. Аны фахмусу тийиншли жолун табаргъа керекди.

— Мен акъыл этгеннге кѳре, — деди директор, — ол къызчыкъгъа болушлукъ керекди. Лейляны анасы жангыз къызчыгын музыка училищеге жиберир дерге кыйынды. Кюмюш кеси да эски адетлеге бойсунган къатынладанды. Алай, не болса да, айтыб ангылатыргъа керекди. Къызчыкъны жашау жолу искусстводу.

Лейля кесини «жашау жолун» эртде сайлагъанды. Ол, тюшонде угъай, тюнюнде окъуна, радио бла жырлагъанлагъа тынгылай, кёзлерин жабса, кесин уллу симфония оркестрни аллында, жарыкъ сценада кёрючюдю: Ма, артал да бош жери болмагъан, концертле бардырылыучу зал шум болду, Лейля уа, узун эгеклери жерге жетген, омакъ акъ жыйрыкъны да кийиб, сценагъа чыгъады. Дирижёрну тиякъчыгъы жылтырады да, оркестрни сабыр музыкасы залгъа тёгюлдю, Лейля уа, жырлаб башлады.. Андан уллу насыб болурму? Алай ол насыб бла Лейляны арасында бир адам сюеле эди. Ол да кимди десегиз — Лейляны туугъан анасы Кюмюш.

Бир жол, арсарлыгъын хорлаб, жюрегинде, акъылында болгъанны букъдурмай, Лейля анасына айтды. Айтды да быллай жауаб алды:

— Энди сен сабийчик туююлсе, эски къыз болгъанса, кесинги мындан ары жашауунгу сагъышын этерге заман болгъанды. Аллах айтса окъууунг да барды,

сегизжыллыкъны бошагъанса, къара тарта билмейди деб киши да айталлыкъ туююлдо. Атанг сельсоветде, правленде болса да бир иш кибик мажарсын да ишлеб башла. Кёремисе ол Къумукъну кызы Нафисат, кесинги тенгинг, школну бошагъанлай тюкенде ишлерге киргенди да нечик ох этиб турады. Сен да алай, хайыры чыгъарыкъ бир иш излерге керксе. Ол жыр-мыр дегенингден а башынгы бусагъатдан окъуна тазала. Эшитдингми? — деб кьойду Кюмюш.

— Алан, сен муну жюреги тартхан жерде окъургъа нек кьоймайса, — деб къатышды сёзге Лейляны атасы Аубекир, — кызычыкъны керти да фахмусу бар эсе кёрюрле, жокъ эсе уа юйюнге кьайытыр да келир.

— Жыр — кюню бошну ишиди. Ол затны алай бек сие эсе уа олтурсун да эртденден ингирге дери юйюнде жырлаб турсун, угъайым жокъду.

— Сен фахму дегенни не зат болганын билемисе? Бу зат... — деб даулашыргъа умут этди Аубекир, алай Кюмюшню кызы барганын эслеб, кьолун булгъаб,

«Къой, бу жагъынлы къатын бла даулаш-хандан эшта да хазна хайыр чыкъмаз» деб бир жанына кетди.

— Анга фахму — быстыр тигиуде, аш бишириуде керекди. Жыр'а адамгъа не береди, айтчы сен аны манга? Мен жырдан ач къарын токъ болуб бир да эштмегенме,— деди Кююш Аубекирни ызындан.

Анам, мен шахаргъа, музыка училищеге бармай амалым жокъду, устазларыбыз да алай айтадыла. Мен...

— Къынкъ этме, уялмагъан! Кёрчю сен аны. Энди ананг айтхаинга тынгыламай, устазларыбыз дебми башлагъанса. Иги уа юйретгендиле сизни! Бюгюн шахаргъа бар, тамбла уа, чачынгы да кесдириб, тырнакъларынгы да боятыб, мени къартлыгъымда бетими жояргъаamy умут этесе? Угъай, ол затны кёргенден эсе, мен сокъур болайым,— деди Кююш. Сора сёзню андан ары бардыруну файдасы болмазлыгъын ангылатыб, челеклени да зынгырдата, юйден ашыгъыб чыкъды.

Алай сёз аны бла бошалыб къалмады. Боллукъ ишле алда эдиле.

Кюмюшню дауурун эсине да алмай, халал жүрекли, сабыр акъыллы Аубекир, анга болушлукъ излеген кёзле бла къараган къызыны башын сылай, жабсара айтды:

— Сен, къызым, жилягъанны къой да жолгъа хазырлан, къагъытларынгы жыйышдыр, бирси кюн шахаргъа экибиз да бирге барырбыз.

IV

...Лейля республиканы музыка училищесинде окъугъанлы бир жыл чакълы ётдю. Ол жылны ичинде анасы апы кёрюрге Нальчикге бир да бармагъанды. Алай болгъанлыкъгъа, ким биледи, ичинден'а жангыз къызчыгъына тансыкъ да бола болур эди.

Бир жол къызыу жай кюнлени бириинде Аубекир Лейладан къагъыт алды. Письмода къызы атасына былай жаза эди: «Мени атачыгъым бла аначыгъым, ахыр экзаменни «бешге» бергенме, саулугъум игиди. Ыйых кюн шахарны Культура юйюнде концерт берликбиз. Онгугъуз бо-

луб сиз да келалсагъыз нечик иги бол-
лукъ эди. Концертден сора хар ким да
юйюне, жай каникуллагъа кетерикди...»
Аубекир, письмону окъуб бошаб, сагъыш
эте, къулакъ артып къашыды. «Антсызма
мен бу сылхыр къатынны концертге элт-
месем. Алай не хыйсаб бла алдайым мен
аны? Бош «Кел Нальчикге, къызынгы
концертине тынгыла» деб къойсам, уна-
мазгъа боллукъду». Ол алай сагъыш эте
тургъанлай арбазда Кюмюшню челек
тауушу эштилди. Аны келе тургъанын
кёрюб, Аубекир къызындан алгъан къа-
гъытны букъдурду. Ол отоугъа киргенде
уа, ариу айта, къатына жанлады:

— Мен сахаргъа бармагъанлы эки ай-
дан артыкъ, сен бармагъанлы уа андан
да кёб окъуна болады. Жюр, ыйых кюн
Нальчикге барайыкъ. Кесинг суйген тю-
кенлеринге да айланырбыз.

— Мен угъай демейме, сора керти
окъуна жууургъан тышлыкъгъа лаудан
алыргъа керекди. Ол бизни тюкеннге кел-
гинчи сакъласанг, кёб сакъларгъа тю-
шер,— деди Кюмюш.

Ыйых кюнню эртденлигинде Аубекир

бла Кюмюш, биринчи автобусха миниб, шахаргъа кетдиле.

Экиси да Нальчикде иги кесек айландыла. Аллыкъ загларын алдыла. Кюмюш да, эски кылыгъын унутмай, бир къауум сатыучу тиширыула бла даулашды.

Асыры арыгъандан «арабий бир олтуруб солур жер къайдан табсын адам» деген сагъыш башын алыб тургъанлай, кызыны къагъыты Аубекирни эсине тюшдю. Кёнчек хуржунундан чыгъарыб кюмюш сагъатыша къарады да «алыкъын концертге кеч болмагъан ушайбыз» деди кеси-кесине.

— Энди бу «каш-кушларынгы» Нафилагъа элтиб, анда къояйыкъ да киногъа барайыкъ,— деб Аубекир Кюмюшню ашыкъдырыб башлады.

— Охо, алай окъуна этейик,— деди Кюмюш, кеси да Аубекирден кем арымагъан.

V

Шахарны Культура юйюне адамла аз аз жыйыла башладыла. Аубекир бла Кюмюш да, барыб, уллу, жарыкъ, кенг залда жерлерине олтурдула.

Бир кесекден сценаны кёк кьатапа жабыуу кьалтырады, чайкьалды, сора, эки бёллююб, акьыртын ачылды. Сценагьа бир тири жашчыкь чыкьды да студентлени атындан салам берди.

— Республикабызны музыка училищесини экинчи курсуну студентлери хазырлагьан концерт программаны башларгьа эркин этигиз!

Кюмюш, алдатханын сезиб, Аубекирге жаный кьарады, алай бу кьадаар халкь жыйылыб тургьан жерде дауур кётюрюрге болмады.

Концерт башланды. Тёрт жаш уллу, жылтырауукь кьобузларыны туюклерине бармакьларын бирден салыб, бир да болмагьанча алапат тартыулары сокьдула. Кюмюш сценагьа сейирсиниб кьарады, алай, кюллюгюн тыялмай тургьан Аубекирни эслеб, башын терезеле таба сансыз бурду.

Кьобузчулары ызларындан башхала чыкьдыла. Жаш бла кьыз — бири роялда, бири скрипкада ойнадыла. Аладан сора тёрт жаш бла тёрт кьыз, жашланы кьамалары бла хазырлары, кьызланы уа

окъа накъышлы кийимлери кюнню тере-зеледен кирген тиякъларында жылтырай. малкъар тебсеуге чыкъдыла. Тебсеб бошагъандан сора, адамла къарс уруб, аланы дагъыда чакъырдыла. Концертни бардыргъан биягъы жашчыкъ чыкъды да зал шошуракъ болгъунчу мычыды.

— Энди уа,— деди ол, къолундагъы къагъыт журунчукъгъа да къарамай,— Нальчикдеги музыка училищени экинчи курсуну айырма студенткасы Лейля жырлайды.

Лейля сценагъа неден эсе да къоркъгъанча арсар атлай чыкъды. Залда халкъ асыры кёб жыйылгъандан эсе да, огъесе шинтиклени экинчи тизгининде атасы бла анасын эсегенден ол бираз абызырайракъ болду, къызарды.

Роялны артында олтургъан кёзлюкю киши (эшта аланы устазларындан иш болур) баны бла белги берди.

Лейля жырын башлады. Аны таза, жаш ёню акъырын, ызып излей, къарыу ала баргъан тау суучукъча, таукел зынгырдады. Туугъан жериши кюмюш тауларыны юсюнден, узакъ жайлыкъда тур-

гъан жаш сюрюучюню юсюнден малкъар жыр уллу залны толтурду, бийледи.

Кюмюш Лейляны жырына, аны алапат жырлагъанына, бютюн да бега адамланы анга, былай тауушсуз болуб, битеу эслерин бериб, тынгылагъанларына бек уллу сейир этди. Сейир этмей'а, аны, Кюмюшню кызы, бу алапат уллу ариу юйде къадар адамны тынгылатыб жырлайды. Лейля аны кызы болгъанын бу тынгылагъанла биле окъуна да болмазла. Ол затны Кюмюш кесини сол жанында олтургъан къатынга айтыргъа да бир болду, алай ниетинде болгъанны Аубекирге билдирмез ючюн бир кесек сабыр болду, жукъ да айтмады. Ичинден'а сагъышланды: «Халкъны былай уллу сейир этиб тынгылагъанына кёре, кызычыкъ, эшта, иги жырлай болур. Бу артист ишге къошулгъанын да тюз этген болур. Ким биледи, аланы хакълары да аман болмаучуду дейдиле... Сора не десенг да фахмуну да аллах хар кимге да бирча бериб къоя болмаз».

Жыр бошалды. Ол кысха ууахтыны ичинде мында бир жан да болмагъанча

шош болуб тургъан зал гюрюлдеди, къая оюлгъанча болду. Бир бирле уа таб жерлеринден окъуна къобуб алай къарс ура эдиле.

Лейля дагъыда бир эки кере чыгъыб, сценаны артына кетди.

Кюмюшню башында бир заманда да болмагъанча аллай кюреш бара эди: бир жанындан — кеси кесин суймеклик бла бирге кеси айтхандан таймазгъа кюрешу, бирси жанындан'а — кесини терс болгъанын сезиу.

Бир непча ай чакълы ол кесини туугъан къызы бла, кесини жангыз къызчыгъы Лейля бла селешмей тургъанды. Бирси аналача сабийин кере шахаргъа бир да келмегенди. Эштда, андан эсе Лейляны атасы айтхан тюз болурму? Лейля бу суйген ишинде, ким биледи, кесини керти насыбын табар эсе уа. Окъууу да, фахмусу да болгъанлай юйде тургъандан не хайыр? Быстыр жууаргъа бла аш этерге уа жашау юйретир. Алай болгъанлыкъгъа «мен терс болганем, ишни болушун ангыламадим» деб анди Кюмюш къалай айтсын? Алга анди айыб этмезлеми?

2. Гуртуев Э. ИМ. Н. К. КРУПСКОМ

гор Нальчик

Ма бу оюмла Кюмюшню башында алай даулаша эдиле, ала Кюмюшню армау эте эдиле.

Концерт бошалгъанда жырлагъанла, ойнагъанла, тебсегенле бары да бирге сценагъа чыгъыб, залда олтургъан адамла бла саламлашыб, концертге келгенлери ючюн алагъа ыспас этиб кетдиле. Залны бийик кенг эшиклери ачылдыла, салкъын ингирни сериуюн аязы залгъа урду.

Тышына чыкъгъанда Аубекир, Кюмюшню тохтатыб Лейляны табар акъыл бла тегерегине къарады. Кёб излерге тюшмедди. Лейля кеси да атасы бла анасын излей чыкъгъан эди. Ма ол халкъны ичинде Аубекир бла Кюмюшню кёрдю да чабыб жетди. Аубекир, кызын къучакълаб, башын сылаб, анасы таба акъырын тюртдю. Кюмюш алгъа атлады, кызын таныялмагъанча къарады, арсарыракъ болду. Сора, Лейляны кесине хыны тартыб, башын ёшюнюне къаты къысыды.

Къараб-къарагъынчы аланы тегереклерин Лейляны тенглери — студентле бла студент къызла алдыла. Лейля аланы

барысын да атасы бла, анасы бла танышдырды. Аланы кёрюб, музыка училищени устазларындан бири да алайгъа жанлады.

— Лейляны анасы сизмисиз, — деб, устаз Кюмюшню кьолун тутду. — Сиз иги анасыз, быллай кызыны кьуру да ёсдюрюб, юйретиб кьоймай, аны фахму-суна кёре тюз жолгъа салгъансыз. Битеу бирси анала да быллайла болсала, бек иги боллукъ эди, — деди ол.

Кюмюш кыызарды, уялды, жалан да «сау болугъуз, спасиба» дегенден сора жукъ да айталмады. Алай аны насыпдан толгъан кьууанчлы кёзлери ол сёзледен эсе кёб айта эдиле.

ЮСЮПНЮ ТОЛГЪАН МУРАТЫ

I

Къ урулушчула кеслери иш-леген юйлерини тёртючю — бешинчи этажларындан къараб, шахарны жашил кийинген орамларына къууанганча, биз да, ызыбызгъа айланыб, уллу жилинча созулгъан къара чайыр жолубузгъа ёхтем къарайбыз. Биз жол ишлеучюлебиз. Керти да сен къол къыйынынгы салыб ишлеген жол бла тюрлю-тюрлю автобусланы, жюк, женгил жюрюген машиналары жел этдириб ётгенлерин кёрсенг, жюрегинг ёхтемленмей, къууанмай къалай къалсын? Кёб болмай мындан алда, машина ёталмагъанны къой да, адам окъуна къыйналыб ётген жерледе, жютю-ёшюн къаяланы бир къауумларыны жанлары бла, бир къауумларын'а чачды-

рыб, жол салгъан алай тынч иш тьююл-
дю. Алай болгъанлыкъгъа, жашау алгъа
баргъанча, бизни бульдозерлерибиз, грей-
дерлерибиз, теплеуюч машиналарыбыз да,
аланы ызлары бла уа сыйдам, чайыр
жол не кече, не кюн тохтамай, алгъадан
алгъа барадыла.

Бригадирибиз, (жол мастерибиз да ол-
ду) къарамыйкъ, алай чачы уа эртде
окъуна агъаргъан, Чотайды. Аны бирин-
чи кѳрген, мындан ташжюрек, мындан
огъурсуз адам жокъ сунар. Алай болгъан-
лыкъгъа Чотайдан огъурлу, халал адам
битеу жер башында да жокъчады.

Кесини бригадасында низамсызлыкъ-
ны, тизгинсизликни суймейди, кесини
ишчилерине суймеклиги бла уа туугъан
атачады.

Бригадада, бирсиле бла бирге, бир на-
зик, жукъа бойлу жашчыкъ да ишлейди.
Кертисин айтсакъ Юсюп деген олду, бу
хапарны да аны юсюнден жазаргъа кю-
решгенме. Жашланы ичинде жыл саны
бла ол бек кичиди. Алай болгъанлыкъгъа
аны намысы бирсиледен кем жюрюмейди,
таб бир-бир жашладан эсе бийик окъуна-

ды. Жашла жютю акъыллы Юсюню сёз-
лерине, таматалары Чотайны сёзлерине-
ча тынгылаучудула.

Бу мазаллы, кенг жауурунлу жашланы
ичинде Юсюню намысы алай уллу нек-
ди, ол не зат бла белгили болгъанды?

II

Бурунгу жыл болур эди дейме, бизни
бригада тау районланы биринде ишлей
эди. Техника бла ишибиз онглу туююл
эди, машинала бла хазна жалчытылынма-
гъаныбыз'а ишибизни да анга кёре акъыр-
тын бардыра эди (жугар бла къол теплеу-
ючледен сора затынг болмаса алай уллу
жол ишлемезсе). Аны себебли ол тау
эллени биринде, ишчи посёлкадан эки —
юч километр чакълыда бизге къауум за-
ман кечинирге туюшдю. Жайны бек
къыйын кезиуюнде жашауубуз ашауубуз
да гетен чатырлада эди.

Бир жол, инчгебоюн, арыгъыракъ жаш-
чыкъ, биз ишлеген жерге жанлаб, ишле-
генибизге къараб тохтады.

— Эй, жигит! — деб къычырды Чотай.

аны эслеб, — бош сюелиб тургъандан эсе, алайда челекни ал да ол сары ташны къатында шаудандан суу келтирчи.

Жашчыкъ аны алай айтырын эртдеден сакълаб тургъанча, къарт мастерни жумшун къууаныб толтурду. Къызыудан, ишден да терлеген ишчи жашла акъкъалай кружкалары бла сууукъ, шаудан сууу болгъан челекни тегерегине басындыла.

Суудан къаннгынчы ичиб, ишчиле жашха да ыспас эте, «сау бол» дей ишара, жайылдыла. Чотай'а, хуржунундан юллесин чыгъара, жашчыкъны кесине чакъырды.

— Сен'а, жигит, неге жарайса, шендю сизни окъуудан солугъан заманыгъыз ушайды да?

— Хау, жай каникуллагъа чыкъгъанбыз. Алай мен энди сизде ишлерге сюе эдим. Сегизжыллыкъны бошагъанма, — деди жашчыкъ. Аны уллу къара кёзлери Чотайгъа соруулу халда къарадыла.

— Да окъууну андан ары бардырыргъа умут этмеймисе?

— Этеме. Этмей'а, — деб тирилди жаш-

чыкъ,— алай, окъугъан ингир школда этиб, кюндюз'а ишлерге сие эдим.

— М-да, ишлерге суйгенинг игиди, алай сени ол муратынга атанг, ананг къалай къарайдыла? Юйдегигиз уллу болуб, атангы да сени окъутургъа къолундан келмеймиди?

— Атам жокъду, анам'а...— жашчыкъ къарамын чурукъларыны ашалгъан бурунларына бурду,— анам'а угъай дерик туююлду, ол... Мен сизде ишлерге сие эдим. Алырмысыз?.. — деб сорду жашчыкъ.

Къарт мастер жашны инчге, къарыусуз билеклерине къарады. Ол'а, аны эслеб, башын кетюрдю, къолларын жан сюеклерине салды, кекюрегин кепдюрюрге кюрешди.

— Мен сени муратынгы ангылайма, алай болгъанлыкъгъа, кесинг кересе, ишибиз къыйынды.— Сора, жолчуланы кергюзтюб,— сени, юйренмеген адамны, былача ишлерге къолундан келмез... Ишчи посёлкада сен бюсюреген иш жокъмуду? Керек эсе анда мени бир эски шуехум барды да, «бу жашха болуш» деб къа-

гъытчыкъ окъуна жазаим,— деб Чотай къолун жашчыкъны имбашына салды.

Алай ол «Манга къагъытчыкъ керек туйюлдо, сау, болугъуз» — деди, ёбкелегенин билдирмез ючюн, андан ары жукъ айтмай, мудах саламлашыб кетди.

Экинчи кюнню эртденлигинде, жол ишлеучюле биягъы жашны олсагъатда келген жюк машинаны къатында кёрдюле, Чотайны шофер бла сёзю бошалгъынчы ол сакълады да, аны аллына барыб, саламлашды.

— А-а, биягъы жашчыкъмыса,— деб Чотай, эски тенгинеча, аны имбашына къолун салды.

— Мен сизде ишлерге сюеме. Ишлеялыкъма. Манга бир айдан онжети жыл боллукъду. Къагъытларым да биргемедиле,— деб ол жапба жангы паспортун бла сегизжыллыкъны бошагъанына къагъытын, хуржунундан чыгъарыб, Чотайгъа узатды.

— Къалайгъа салсагъыз да алайда ишлерме.

Аны хыйласыз кёзлери къарт мастерни

ийнангылы къарамы бла тубендиле. Чотай биягыча къулакъ башын къашыды, арсарыракъ болду, жашны башындан аягына дери ёнчелеб, дагыда бир къарады. Ишчиле, Чотайны арсарлыгын эслеб, «Иги жашчыкъды, ал ишге, неге да кесибиз юйретирбиз!» деб кычырдыла. Чотай, къашларын туюб, ишчиле таба къарады, ала шошайгъандан сора уа жашчыкъгъа бурулду.

— Алай эсе, ал, жигит, кюрекни, не болса да болсун, ал, кесинги бюгюнден башлаб жол ишчиге сана,— деди къарт мастер, сора, кёз кысыб, таукеллендире къошду,— энди, ким биледи, аллах айтса жолну да теркирек ишлерге болурбуз.

Жашчыкъ, къууаныб, «Сау бол» дерге да унутуб, ишлей тургъан жашла таба чабды. Чотай, не эсе да эсине тюшгенча аны ызындан кычырды:

— Эй, шуёхум, атынг'а неди!?

— Юсюп, Юсюпдю атым,— деди ол да кычырыб.

— Охо, ахшыды, алай окъуна болсун,— деб мурулдай, Чотай салкъын чатыргъа кирди.

Ол кюнден тебреб, ол Юсюп деген жашчыкъ бизни бригадагъа ууакъ жумшланы толтуруучу ишчи болуб кирди.

* * *

Бир жол Чотай, ишчи жашланы кесини тегерегине жыйыб, мыйыкъ тубден ишара айтды:

— Энди, жашла, ишибиз онглуракъ бола башлагъан болур дейме: жангы техниканы жибередиле. Бюгюн — тамбла дегенча, грейдер бла теплеуюч машина жетерикдиле. Ишни да, эшта да, анга кере башхача бардырыргъа тюшерик болур дейме.

Жашладан къайсы эсе да, кесин тыялмай «Ура-а!» деб кычырды, бирсиле да анга кшошулдула.

— Да ол машиналаны ким жюрютюрюкдю да? — деб сорду Асхат — Юсюпню тенги.

— Иш былайды, — деди Чотай, шинтикге чёге, — бир ненча ыйыкъгъа инструкторну жиберирге айтадыла. Машиналагъа ишни юсюнде юйренирге тюшерикди. Андан сора уа, тийиншли къагъытла-

рын да алыб, техниканы кесигиз хайырланыргъа керексиз.

Жашланы къууанганларыны чеги жокъ эди. Энди иш да теркирек барыр, ай хакъла да, не десенг да, анга кёре ёсерле дей, ушакъ эте эдиле. Юсюб'а ол кюнню ингиринде окъуна, библиотекагъа барыб, теплеуюч машинаны юсюнден справочник-китабны табды. Ол бу машинаны биринчи кере ишчи посёлкада кёрген эди. Ол кюнден бери уа къачан болса да ол къарыулу, ауур, алапат машинаны жюрютюрге юйренир муратын Юсюп бир заманда да атмай эди. Алай андан, ол муратдан не хайыр. Бу къарыулу, иште да кёб сынулары болгъан жашланы кёюб, анга ол машинаны ким ишаныб берликди. Алай болгъанлыкъгъа окъуун'а Юсюп къоймады.

...Бир жол, бригада салкъын чатырлада татлы жукълаб тургъан замаңда, къарт мастер жукъу арасында бир темир тауушланы эштди. Ол таууш машинала тургъан жерден эштилгенин ангылаб, Чотай, жеринден къобуб, тынгылады. Таууш дагъыда эшилди. Энди Чотай, ар-

сар бола турмай, аякъларын чурукълагъа сугъуб, тышына чыкъды. Теплеуюч машинаны къатында бир къарелди кёрюндю. «Яраби, бу уручуму болур, алай туйюл эсе уа, кече ортасында мында айланыргъа кимни атасыны башы къалгъанды?» — деб сагъыш эте, ол жууугъуракъ жанлады.

Хуржун чиракъчыкъ бла бир китабын жарыта, бир'а чиракъны жарыгъын машинаны моторуна айландыра кюрешгенни Чотай жууукъ келгенде эследи. Ол Юсюп эди.

Чотай «Кимди былайда кюрешген?!» — деб къычыргъанда, Юсюпню къолундан китабы окъуна туюшдю. Ол, не этерге билмей, абызыраб, бригадирни аллында жукъ да айталмай сюелди.

— Уручу кибик сени бу кече айланганынг неди? — деб сорду Чотай дагъыда. Алай, ишни болушун ангылаб, Юсюпню да абызырагъанын кёрюб, башхача, жумушагъыракъ сёлешиб башлады, — бу машинаны алай бек сую эсенг келиб, манга нек айтмагъанса, сора, мени акъылыма кёре, кюндюз ишлеген адам, кече

жукълаб, солуу алыргъа керекди. Ангыладынгмы?

— Хоу, ангыладым, — деб Юсюп, китабын да къолтугъуна къысыб, кесини чатырышы ичине ташайды.

III

Бир эки ыйыкъдан жангы жол бек кыйын участкасына жетди. Проектге кёре эки да жерде къая атдырыучула керек эдиле да аланы сакъларгъа тюшдю, ишни тохтатдыкъ. Шахардан келген инструктор, орта ёсюмлю, жашаулу киши, теплеуюч машинаны къая атдырлыкъ жерден бир жанлыракъгъа элтиб, алайда къойду. Ишчиле тюш азыкъгъа олтурдула.

Сагъат чакълы да сакълатмай, атдырыучула келдиле. Къаяны бир пенча жеринде къауум тешик этдиле, взрывчатканы ол тешиклеге салдыла, андан сора, жер-жерде гитче къызыл байракъчыкъланы чанчыб, хар кимге да къоркъунчеуз жерге кетерге белги бердиле. Бир кесекден тарны кюкюретген таууш бла бирге

ууалгъан къаяны кесеклери тегерекге чачылдыла.

Алайына ишчиле, къалайдан эсе да башындан, теплеуюч машина таба тегереб келген уллу ташны эследиле. Таш, келе келиб, машинаны ауур арт чархына тийди. Ола, жеринден тебиб, акъыртын, жар таба тегерей башлады. Къая атдырылгъан жер'а букъугъа тумаланыбды, аны себебли ташны мешинагъа тийгенин эштген болмаса аны жар таба тегереб башлагъанын бек алгъа Юсюпден сора киши да кермеди. Юсюп, эки секиргенлей, теплеуюч машинаны къатына жетди. Ола теркден-терк тегерей, къызына барады. Юсюп, эншгеракъ чабыб, бир тегерек, уллу ташны теплеуюч машинаны аллына тюртюрге умут этди, алай ол аны жеринден тебдиргинчи машина алайгъа жетиб къаллыгъын сизди.

— Къач артха! — деб къычырды ким эсе да.

Ишчиле, абызыраб, не эгерлерин билмей къалдыла, Чотай'а тюб эрнин къабыб, бети агъарыб сюелгенлей къалды.

Алайына Юсюп, ташны да къоюб, секи-

риб машинагъа минди да, тормозун басды. Алай, къызыныб башлагъан ауур машинаны ол да тыялмады, машина уа жарны башына жетиб тебреди. Юсюп, эки къолу бла машинаны рулюна жабышыб, битеу ауурлугъун, къарыуун да салыб, тегерек чархны сол жанына хыны бурду. Машина да, суймей бурулгъанча, сол жанына айланыб башлады, терклиги азайды, бир кесекден'а арлакъда, жаргъа жетерге эки метр чакълы къалыб тохтады.

Ишчиле, аланы ичинде уа асыры абызырагъандан бетлери кетген Чотай бла инструктор киши, чабыб жетдиле. Хар бири эслерин жыйгъанда, инструктор, Юсюпню кёргюзтюб, Чотайгъа айтды:

— Техниканы алапат билгенден сора да, анга терен суймеклик керекди, ол'а бу жашчыкъда, кесигиз кёргенден, артыгъы бла окъуна барды. Аны себебли, эшда, манга сизни бла ишлерге кёб къалгъан болмаз.

Бир кесекден теплеуоч машинада Юсюп кеси ишлеб башлады.

IV

Кюз арты жетди. Кенг, къара-боз сыртлы чайыр жолну эки жанындан да айбатлагъан терекле бла аланы артында жокгу-жокгу жыйылгъан чертлеуюк юлкюле саргъалыб башлагъандыла. Бир бир терекле уа, кёб болмай, мындан алда къалын басхан чапракъларындан эркин болуб, шыбырдашыуларын къоюб сюеледиле. Сёдегей тие башлагъан кюн чайыр жолну жайны къызыу айларындача жумушатмайды. Жангы теплене баргъан жолну тылпыуун кюз аязчыкъла мычытмай сюрюб кетедиле.

Былай кюнлени биринде бизни бригадабыз жолну ахыр километрин битдирди. Ишчиле солургъа жыйылгъанда Юсюпню араларында болмагъанын эседиле.

— Барчы, Асхат, Юсюпге «танкангдан» тюшерге заман болгъанды де да бери чакъыр,— деди Чотай.

Асхат, юйден, чыгъыб, жол бошалгъан жерге тигеледи. Алай Юсюпню кёрмеди. Ары ётдю, бери ётдю — Юсюн жокъ. «Бу олсагъатха къайры бугъарыкъ эди?»

деб сагъыш эте, ызына айланнганында ол Юсюпню бийикде, къаяны башында эследи.

Юсюп да аны кёрюб, кесине чакъырды:
— Асха-ат, эй, Асха-а-т! Былай бир келчи, былайдан къарасанг жолубуз нечик инчгечик кёрюнеди!

Жол, кюн таякълары жетген жерлеринде жылтырай, бирде къаяла ичинде тас бола, бирде уа дагъыда кёрюне, тардан къыланч-мыланч эте, тюзге чыгъады. Анда уа, сызгъыч бла ызланыб ишленгенча, тюз форманы алыб, кёзкёрмезде зрийди. Юсюп, кеси ишлеген жолну биринчи кере кёргенча, андан кёзюн алалмай къарайды. Бу алапат тау жол, аны къуру къол къыйыны болуб къалмай, аны насыбыны, толгъан муратыны жолуду. Ол къалай кенгди, нечик тюздю!

УСТАЗ КЪЫЗ

ктябрь ай. Тамара бу айны эртдеден бери суймейди. Нек суймегенин'а кеси да ачыкъ ангылаялмайды. Кертиди, бу ай анга жауунлары бла кюзню бек мудах айыча кёрюнеди. Сентябрь, сёз ючюн, не десенг да, жылы, жарыкъ кюнлю айды. Бир-бир тереклени чапраклары саргъала башлагъанлыкъгъа, асламысы сентябрде, жай айладача, жашил сыфатларын тас этмей туруучудула. Андан сора да сентябрь ай — окъуу жылны биринчи айы — бирси айладан эсе къууанчыракъды.

Кёб болмай ол бошаб кетген педучилище Тамараны эсине тюшдю. Бу заманда аны нёгер къызлары, жауун жауса, плащыкъларын къаблаб, тегерекни

дауургъа алдыра, орамгъа чыгъыб кетиучю эдиле. Артда уа, башдан аякъгъа дери жибиб, къалтырай, алай чексиз насыблы халда общежитге къайтыучу эдиле.

Окъуу бошалды. Студент жылланы дауурлу, булутсуз кюнлери, алакат ариу макъамлы жырча, тауусулдула.

«Сен ишлерге къайры барыргъа сюесе», — деб сорганларында, «Школгъа» — деб къойгъаны эсине тюшюб, Тамара ишарды. Комиссиядагъыла нечик кюлген эдиле. «Да школгъа барлыгъынгы тёрт жылны ичинде билирге заман эди, — деген эди комиссияны председатели Вера Григорьевна, — къайсы элге барлыкъса?»

Тамара, шахарда жер болмагъанына да къайгъы этмей, арсар бола турмай, комиссия жиберген элни сайлады. Болса да жашау жолуну алай бурулууу элде бир жыл да жашамагъан Тамарагъа бек къыйын кёрюндю. Нек десенг, бир ненча кере нартюх сындырыргъа баргъанындан сора элден хапары аз эди.

* * *

...Тамара терезе аллында олтуруб турады. Тышында уа кюз-арты жауун, кёкню бу элни башындагы кесеги жыртылыб кьалгъанча кёз ачдырмай аяусуз кьуяды, тохтарча туйюлдю. Арбазда гитче жауун кёлчюкле, тола, бири бирине кьошулуб, кенгден кенг жайыла барадыла. Жауун тамчыла терезе миялада, кёз жилямукъ-лача, учхалайдыла. Тамара, жабыуну хыны тартыб, терезени жабды да ундуругьуна ауду.

...Тёрт жыл мындан алда, жашауу, окьууу да шахарда ётген кьызчыкьны, Тамараны сабийлигинден бери жюрютген мураты толгъан эди. Ол устаз болуб ишлерге асыры ашыкьгъандан, жетинчи классны бошагъанлай, педучилищеге кирген эди. Жууукълары «сегизинчиге нек бармайса» дегенлеринде, Тамара «педучилищени бошагъанлай, зачна окьургъа кирirme, нёгерлеримден артха кьалмазгъа кюрешirme» деген эди. Алай кьачан болса да бу туугъан шахарындан кетерге иш тюшер деген зат'а аны акьылына бир заманда да келмеучю эди.

Тамара окъутхан классда жыйырма эки сабий барды. Бу алапат тирикёз, хар пени да билирге сюйген сабийчиклени ол нечик сюеди. Переменада, коридорну даургъа алдыра, бири бирин къууа, секириб ойнаучу жашчыкъла дерседе кёзлерин къакъмай, солууларын эштдирмей, гитче къолчукъларын партагъа салыб олтурадыла, аны айтханына битеу эслерин бериб тынгылайдыла. Тамара бу сейирлик сабийчиклени, аланы акъыллы кёзлерин кёрмей туралмазлыгъын биледи. Аны бек уллу насыбы, къууанчы да аладыла.

Алай болгъанлыкъгъа ол мында, бу балчыкъ, къарангы орамлы элде эшта да хазна жашаяллыкъ болмаз. Мында школну юйю асыры эскиден, бютюн да бег'а тардан, классла бир ненча смен этиб окъуйдула. Элни культура юйю жскъду, таб, тюкенни окъуна кёб болмай ишлеб башлагъандыла. Бу затла барысы да, аны юсюне уа жашауун жангы, кеси тапымагъан адамла бла башлауну сезими жаш устазны сынагъан этгенчадыла.

III

Тамара школдан къайтыб келгенде. къоншу кызычкыкъ письмо келтирди. Аны районну ара элинден, Тамараны тенг кызыларындан бири жаза эди:

«Тамара, Фатимат бла мен ыйых кюн барыб, сени кёрюрге бир умут этдик, алай ары автобус бир кюн къалыб, бир кюн жюриогенин алгъадан билмей, авто-станциядан бош къайтыб келдик. Болса да энди биз барырыны кереклиси да хазна болмаз. Мында районну орта школундан бир устаз кызы университетде окъургъа кетгенди да, аны жерин биз, директоргъа айтыб, санга сакълатыб турабыз. АлаMAT школду, жаппа-жангы эки этажлы юй. Эл'а, эл. Мында болмагъан жокъду, ша-харчады. Бирин айт да бирин къой: алаMAT культура юй, почтасы, больница-сы, неси да туура шахардан аман туююл-дю. Келиринги сакълайбыз».

Тамара къагъытны дагъы да бир кере окъуду. Жангы школ, ариу эл, тенг кызы-лары...

Бир кесек сагъыш этиб «эшда да кызы-

ла тюз айта болурла» деген акъылгъа келиб, ол школну директоруна заявления жазды.

Экинчи кюн Тамара школну директоруну, сабыр, чалбаш устазны, кабинетине кирди.

— Да, не этериксе, школ зор бла кесинде кишини да тутмаучуду. Сен кетсенг бизге кыйыныракъ боллукъду. Шендю, элибиз жангыдан аякъ юсюне бола, жангыдан къурала баргъан заманда, кесини ишин бек суйген адамла, арымай-талмай, ишине келюн бериб кюреширик адамла бизге, бир заманда да болмагъанча, керек эдиле,— деди ол заявлениягъа къарай.— ...Жыйырма бла беш жыл мындан алда мени эки негерим бла район школгъа устазла этиб ийген эдиле. Ол школну аты школ болгъанлыкъгъа, ичинде не столу, не партасы жокъ эди. Окъуу китабла бла тетрадланы уа соргъан да этме. Алай болгъанлыкъгъа жалангач сабийчикле, аталары бла аналары емюрлерин жалчылыкъда етдюрген сабийчикле жигер окъуб башлагъан эдиле. Биз, жаш устазла уа, къарангы эллилеге

окъууну, билимни келтиргенибиз ючюн дуньяда бизден насыблы адам жокъ суна эдик. Тюзюн айтханда ол алай окъуна эди. Ол кыйын заманлада бизни окъуучуларыбыз болуб тургъанла, энди бу элни аякъландырыб, жангыдан къурай башлагъандыла. Жангы, ариу школну, культура юню, ариу кенг орамны да ала ишлерикдиле... Биз, устазла да — ала бла бирге.— Директор, ашыкъмай узалыб, кызыл карандашны алды да заявленияны мюйюшюнде къол салды.

IV

Экинчи кюнню эртденлигинде Тамара, чемоданын да алыб, юйюнден чыкъды.

Ол автобус тохтаучу жерге жетгенде жукъудан эртде уянган элни юй башларын кюн жарыта башлады. Булутладан эркин болгъан кёк тазады, чууакъды. Сау кече жауб тургъан жауундан сора хауа жууулгъанчады. Къарыусуз эртден аяз чапракъладан женгиллене башлагъан тереклени башларын кючден тебдиреди.

Автобус тохтаучу жер элни школуну төбөн жанында эди. Аны себебли, школгъа алгъаракъ келген сабийле Тамараны бир къолунда плащы бла, бирси къолунда уа чемоданы бла кӛргенде, аны кетерге атланнганын сездиле. Сабийчикле барысы да Тамарагъа ёбкелеген этгенча, аланы не бла эсе да алдагъан адамгъача къарайдыла. Аладан бири, тӛгерекбет, къаракӛз жашчыкъ, аны таба атлады:

— Кетгенми этесе? Энди къайтырыкъ туйюлмюсе?

Тамара жууаб этмеди. Кетгенми этесе деб соргъан жашчыкъны уллу, акъыллы кӛзлери Тамараны айыблай къарай эдиле. Жашчыкъ «бизин къоюб нек кетесе?» деб сормады.

Энди аланы ким окъутурукъду?

Тамараны бетине къараб, ол не айтырыкъны ангылагъанча, башын булгъаб, жашчыкъ акъырын, ызына къарамай, нӛгерлери таба кетди.

Бююннге, бусагъатха дери аны башына бир заманда да келмеген сагъышла Тамараны толу бийлегендиле. Ол бу алапат сабийчиклени къоюб къачханнга уша-

маймыды? Эшда да асыры женгиллик эте болурму? Педучилищеде аны бек суюген устазы, Татьяна Васильевнаны ахыр лекцияда айтханы Тамараны эсине тюндю.

«Сиз энди жашауну кенг, уллу жолуна чыгъасыз. Сизге намыслы, болса да жууаблы иш бериледи. Хар сиз окъутхан сабий, келир заманны, адам улуну бютюн жарыкъ заманыны къурулушчусу болукъду, аны себебли ол заманны деменгили ишлерин хар кимден да алгъа сизге башларгъа буюрулгъанды. Алай сиз артал да унутмай, эсигизде тутаргъа керекли бир зат барды: кесигизни намысыгъызыны окъуучуну аллында тас этсегиз, иги устаз болаллыкъ туююлсюз. Адебли, тизгинли, не кыйын жерде да, не кыйын иште да чыдамлы, терен акъыллы, таза ниетли адамны сыфатын окъуучула къайда да, къачан да сизни бетигизде кёрюрге керекдиле...»

«Не кыйын иште да чыдамлы...» — деди Тамара кеси-кесине. Чалбаш директорну халал бети, аны сабыр халда айтхан сёзлери эсине тюшдюле: «...Ариу

орамны да ала ишлерикдиле... биз да ала бла бирге».

Бюгече жаугъан жауундан орамда къалгъан кёлчюклени чачдыра, автобус келиб тохтады. Алай, чемоданын да къолуна алыб, эл таба кетиб баргъан Тамараны кёргенде, шофёр, ишни болушун ангылаялмагъанча, имбашларын жыйырыб, машинасын тебретди.

Тамара, не эсе да бир затын унутханча, директорну кабинетине ашыгъышлы кирди.

— Автобуса кечигибми къалдынг? — деб сорду директор, жеринден къоба.

— Угъай. Мен сизден бир зат тилеригем, — деди Тамара жерге къарай, сора, — ол заявлиямы артха тилеригем, — деб уяла, къызара къошду.

Директор сагъатына къарады, бир унутхан затын эсине тюшюрюрге кюрешгенча, сагъышланыб терезе таба атлады да Тамарагъа бурулду.

— Урокла башланыргъа онбеш минут къалгъанды, бир кесек ашыгъыргъа керекди, — деди директор ишара.

Биринчи четверть бошалыргъа ыйыкъ чакълы къалгъанды. Тамара, сабийлени диктантларына къарай, бирси тетрадланы ичинде бирине энчи эс бурду. Биягъы Алимчик. Бу эсли, бирсиледен эсе низамлыракъ, адеблирек жашчыкъ, кесини нёгерчиклеринден артха къалгъанын Тамара жылны аллында окъуна эслеген эди, алай не эсе да, таб тюшюб, аны юйюне барыргъа заман табылмады. Эшда да, аны бла бир кесек энчи ишлерге керекди.

Экинчи кюн, сабийлеге тетрадларын юлеше, Тамара Алимчикни диктантын стол юсюне салды да, жашчыкъны доскагъа чакъырды.

— Сени диктантынгда халатла бардыла. Къолунга мелни ал да, мен окъурукъ айтыуну жаз.

Алимчик жазды, алай нёгерлерини шыбырдагъанларына кёре, терс жазгъанын ангылады.

— Сен экинчи сёзню тюз жазмагъанса, бирси кюн биз классда айыргъан жорукъланы нек окъумагъанса? — деб устаз му-

дах жашчыкыгъа сорду. Алай Алимчикни орнуна аны бла бирге олтургъан кызычык:

— Аны окъургъа заманы жокъду! деб жеринден кычырды.

— Тюз айтады Фаризат, — деб къошулду аны аллындагы партада олтургъан Халиматчык, — Алимни кече кюн да ишлетиб турадыла, аны окъургъа керти да заманы жетмейди. Ёге анасы хар кюн сайын халжарларын тазалатыб, отун жардырыб, уллу челекле бла суу ташытыб турады. Аны окъургъа заманы къайда болсун?

Абызыраб, не айтыргъа билмей тургъан Алимчикни устаз жерине олтурургъа эркин этди.

Урокла бошалгъандан сора, Тамара Алимчик бла бирге аны юйюне барды. Къолан халатыны тюймелерин эте, эшикни бир толу, кызылууурт къатын ачды. Ол Алимчикни ёге анасы эди.

— Кел, ауруунгу алайым, аллай адет да бола эди да, кел, былай бу жумушагыракъ жерге, ундурукыгъа чёк, — дей, ол къатын Тамарагъа жарыкъ тубеди.

-- Сау болугъуз, мен жашчыгъыгъызыны юсюнден сѣлеширге келген эдим,— деб башлады Тамара.

— Иги этгенсе, жанчыгъым, иги,— сора, ауара болуб, сюелиб тургъан Алимчикни эшик таба тюртдю,— Алим, неге сюелиб тураса, ийнекни суугъа сюр да. бир кесек отунчукъ жар.

— Сизни жашчыгъыгъызы низамлы, иги сабийди, элай окъууда нѣгерлеринден артха къала бакълагъанды. Не эсе да аны окъууна юйде кереклисича эс бурулмагъанча кѣрюнеди,— деди Тамара, кесини акъылы алай ачыкъ айтыб башлагъанына сейирсине.— Сора сабийчикни къолундан келмезлик ишле бла къыйнаргъа жарамайды.

— Да окъууна уа болушуучума, алай жашчыкъ, хариб, гитчеликден окъуна бу окъуу жаны бла онглу туююлдю,— аллахутала окъууну да хар кимге бирча бериб къоймайды. Сора,— деди ол бир кесек тынгылаб,— атасы таудан хазна жыйылмайды. Аны себебли, бу жашчыкъ юйде ишлеге да болушмаса уа...

— Эшда да сабийни юйретирге сизни

заманыгъыз жете болмаз,— деди Тамара, ундурукъ юсюне жарты эшилиб атылгъан гуржабагъа къараб,— алай эсе мен сизге болушургъа кюреширме.

— Не хыйсаб бла, къалай болушургъа? — деб сагъайды Алимни ёге анасы.

— Жапчыкъны къолундан келмеген ишлеге жегиб, юсюне-башына къарамай, окъуууна болушмай турсагъыз, атасы бла да сёлешиб, Алимчикни кёб болмай мындан алда Огъары элде ачылгъан интернат школгъа алдырыбыз,— деб, Тамара жеринден къобуб, саламлашыб, кетди. Устаз къызыны айтханын алыкъын башына сыйындыралмай тургъан къатын, Тамараны ызындан къараб, сагъыш эте къалды.

Бир ненча кюнден'а, жангы кийимле кийиб, кеси да жарыгъыракъ болгъан Алимчикни кёргенде, Тамара аны юйюне бош бармагъанын ангылады.

VI

Уллу Октябрь социалист революцияны байрамыны аллында Тамарагъа фельдшер къыз Фатимат келди.

— Тамара, биз байрамны ингиринде Зайнафлада жыйылыргъа умут этебиз, бизге келликмисе?

— Билмейме, не эсе да танымагъан адамланы ичине...

— Ол затны мен бойнума алама,— деди Фатимат,— барысы бла да танышдырырма.

— Да мен...

— Бири Алийланы Солтанды — къурулушчу инженер, бирсиле: Сакинат — ол сизни школда устаз болуб ишлеген, Хасан бла Хафисат — экиси да агрономла, аланы сен кесинг да танийса, сора Азрет, къурулушчу жашладан болур дейме, ол бизни элге келгенли ыйыкъ да болмайды.

...Жап тѐлю, танышыб, байрамгъа хазырланган столну артына жыйылдыла. Ким эсе да «таматасыз иш болмайды»,— деди. «Тюз айтады, таматаны айырыргъа керекли»,— деб къошувлчула бирсиле. Таматагъа Солтанны айырдыла. Бу уялчакъ жашны таматагъа айыргъаныбызны тюзмю этдик деб сагъышландыла бир бир-

ле. Алай Солтан кѳуллугѳун ашыкѳмай башласа да, тийиншли бардырды.

— Бир алгѳыш этерге эркин этигиз,— деб кѳобду ол.

— Этмей'а, таматаны эркинлиги кѳолундады. Эт алгѳыш, Солтан! — дедиле жашла, кѳызла да.

— Мен бу элге келгенли кѳб болмаиды,— деб башлады Солтан,— алай мындагѳы халкѳны, бютюн да бег'а кѳурулушчу жашланы ичинде керти шуѳхланы табханма, энди уа, битеу «эл интеллигенция» бирге жыйылгѳанда, сизни бла танышдым. Не алгѳыш этейим? Бизни багѳалы Фатиматны пациентлери асыры саулукѳлудан аны элибизде жангы туугѳан сабийчиклеге кѳарагѳанындан уллу кѳыйыны болмасын; Тамараны бла Сакинатны школчулары «тѳртлеге» бла «бешлеге» окѳусунла; Хасан бла Хафисатны атларын бийик тирлик жыйгѳанлары ючюн жууукѳ заманда районну, аны ызындан республиканы сыйлы кѳангаларында окѳуюкѳ, Азрет бла мени кѳурулушчу шуѳхларыбызгѳа уа — ишибизни тохтаусуз бардырыргѳа чууакѳ кюнле

кёбюрек болсунла. Солтанны ахыр сёзлери «Сау бол, молодец, аперим, Солтан!..» — деген ауазлада батылдыла.

Тамараны ашыра, Азрет, эслемей балчыкъны теренине атлады да, батинкасыны башы бла кир суу кирди.

Тамара кюлдю.

— Жолдаш къурулушчу, жолну теркирек ишлегиз ансы узун башлы желим чурукъла кийиб айланьргъа тюшер...

— Тохта, ол элни тёбен жанында кёпюрге ремонт этиб бошасынла да, бир эки айдан'а бу орам бла къызла бийиктабанлада жюрюрча этербиз, — деди Азрет. — Тамара, сен элде бир заманда да жашамагъанмыса? — деб сорду.

— Бир заманда да.

— Алай эсе, санга къыйыныракъ болур, алаймыды?

— Угъай, мен юйреингенме. Сора, бизни къурулушчуларыбыз айтханнга кёре, къысха заманны ичинде элибиз танымазча тюрленирик эсе, бийиктабанла излеб башларгъа керекди.

Экиси да кюлдюле.

...Кёб болмай, мындан алда бир балчыкъ орамындан сора орамы болмагъан эл жангы, къошунбаш юйледен толгъанды. Культура юй бла правленни ёрге жанында жангы орта школну уллу терезелерини миялаларын тау артындан чыгъа келген кюн жарытады. Школну кенг арбазында гюллеге суу къуя тургъан жаш бла къызчыкъдан сора адам кёрюнмейди.

Биринчи сентябрь. Окъуу жылны биринчи эртденлиги. Тамара, школуна тансыкъ болгъан окъуучуча, ариу кийиниб келиб, арбазына кирмей, тийресинден къарайды. Бу алаMAT юйню тегерегинде багъыр бет алгъан терекле аны бютюн да ариу кёргюзтедиле.

Бир кесекден, гюль къысымлары бла келген, къызыл галстуклу пионерле, ала бла бирге уа, аналарыны къолларындан тутуб, школгъа биринчи кере келген сабийчикле кёрюнедиле. Тамараны нек эсе да, ол мындан кетерге атланган кюню эсине тышдю да, ол кеси-кесине ишарды.

СОЛТАННЫ ЖАНГЫ ЮЙЮРЮ

алкъын эртденлик. Чыгъа келген кюн булутсуз, таза кёкню чыгъыш жанына кызыл нюр алдыра башлагъанды. Къурулуш баргъан жерде адам жокъду, къабыргъалары жарты къаланган юй тауушсузду. Жалан да арлакъда, иесиз сюелген, кётюрюучю кранны ыргъагына тагъылгъан темир жибни эртден аяз шош кымылдатады.

Алайына жарты къаланган къабыргъалада бир адам кёрюндю. Ол жаш-тёлю къурулуш бригаданы комсомол организациясыны секретары Мухажирди. Аны бригадасында ишлеген жашла тюнене, иште эртдерек келиб, кюн ортасы кызыугъа дери къабыргъаланы къалаб бошаргъа оноулашхан эдиле. Алай, нек эсе

да, бу тийреде адам кёрюнмейди. Сейир туююлдю, бригадада ишлеген жашланы асламысыны жыл санлары жыйырма бла бирерден кёб болмайды. Бу заманда уа жаш адамгъа зртденлик жукъудан татлы не барды.

«Ма сиз бери бир жыйылыгъыз»,— деб Мухажир ичинден жашланы жаныб башлады, алай жыйылсала ол алагъа не этеригин оюмлагъынчы, орамда къауум жаш кёрюндю.

Бу алапат, жигер коллектив къурулуш участканы бек иги коллективлеринден бириди, ол себебден аны жашларына бирси бригадаланы къурулушчулары «гвардиячыла» деб бош атамагъандыла. Участканы таматасы уа, жалантёппе, жашаулу инженер, къызыу кюн беллерине дери тешиниб ишлей тургъан къурулушчулагъа къарай, «жашла туююлдюле — шайтанладыла» деб башын булгъай жарыкъ ишарыучуду.

Бригадада, нек эсе да, бирден сора къыз жокъду. Алай болгъанлыкъгъа ол жилтинкёз, алтынчач Галинаны жашла кеслерини туугъан эгечлеринча сюедиле.

Ол крановщицады. Апы гитче кьолчукъ-лары, уллу краннга бой салдырыб, темир-бетон конструкцияланы, кьалау блоклары, сирнек коробкачыкъланыча, женгил кетюртедиле. Бригаданы «бачамасы» Юсюб'а, крановщицаны кёрсе, не эсе да бир мудах ахтынычуду.

Беш — он минутну ичинде жашла хар бири кесини ишин кьолгъа алдыла, Галина да кранны терезесинден кызыл жаулукъчугъу бла булгъады.

Бу юй шахарны бек уллу жашау юйлеринден бириди. Бусагъатда суу себиучю машина жууундуруб кетген, тюз сыйдам, кенг орамны эки жаны бла да төрт — беш этажлы кёб болмай ишленген башха юйле тизилгендиле. Энди уа жаш-тёлю бригада, бу юйню заманындан алгъаракъ битдириб, башхасына теркирек кечерге умут этиб кюрешеди.

Ишлеб башлагъанлай, Мухажирни телефоннга чакъырдыла.

— Мухажир, сенмисе? Салам алейкум! Эшитемисе, тюшден сора Юсюп да, сен да бери бир келигиз.

Жашла тюш азыкъдан къайтханлай,

Мухажир да, Юсюп да кьурулуш участканы начальнигини кабинетине кирдиле.

— Ишни болушу, жашла, былайды. Комсомолну шахар комитетинден бюгюн манга бир ёксюз жашчыкьны юсюнден сёлешгендиле. Жыл саны — онтогьуз, окьууу... окьууу хазна туйюлдю, алтынчыдан ары окьумагьанды. Сора жаш мындан алда, бир табсыз жыйынны хатасындан, жыл чакьлы олтуруб чыкьгьанды. Ёксюздю. Атасы урушда, анасы уа ауруб ёлгендиле. Аны битеу жашау жолу ма алайды. Энди сизни борчугьуз'а — кесигиз билген ишге аны да юйретиб, хар не зат бла да болушуб, жашчыкьны адам ызына салыргьа керекди. Ангыладыгьыз эсегиз, энди сизге тынгылайма.

— Бирси бригадалагьа жиберирге уа жарарыкь туйюлмюдю аны? — деб башлады Юсюп, — коллективибиз коммунист урунууну бригадасы деген атны алып ючюн кюрешгенде, аллай жашау жолу болгьан...

— Да сен, шуёхум, коммунизмге кесинги бригадангда ишлемегенлени кьоярыкь туйюлмюсе? Не уа жашауу табсызыракь

къуралгъан жашха болушмазлыкъ комсомолчула не тюрлю комсомолчуладыла?

— Бизни бригадада орта окъууу болмагъан хазна жаш жокъду, ол сиз айтхан'а, мени тюз ангылагъыз, ишибизге уллу чырмау боллукъду,— дерге кюрешди Юсюп.

— Иш кесин кёргюзтюр,— деди Мухажир, Юсюпге айланыб,— жашны уа, мен акъыл этгенге кёре, алыргъа керекбиз. Биз болушмасакъ, бирси бири болушмаса, адам жоюлургъаamy керекди?

Начальник, ишарыб, ыразылыгъын билдире, башын кымылдатды да былай айтды:

— Алай бир къауум затны унутмазгъа керексиз: аны ётген жашауун эсине тюшюрмезге кюрешигиз. Бирсиледен энчи къарамай, ишинде, жашауунда да, къолдан келген амал табыб, болушлукъ этигиз. Ангыладыгъызмы?

Общежитге бара, Юсюп, Мухажирни имбашын къагъыб, чам эте, айтды:

— Аперим, жолдаш Макаренко, уручуладан къаллай ударникле хазырлагъа-

нынгы бир керейик. Керексиз сынауну башыга бош алганса.

— Кёрейик... Иш кесин кёргюзтюр, аны не ашыгышлыгы барды.

— Мени акылыма кёре, сен ол тюрмеден чыккыган жашны бригадагъа алыргъа кесинги начальникге махтатыр ючюн боюн салганса. Алай, унутма, сен комсомол секретарь болганлыкыгъа, планны бек алгъа менден — бригадирден сураыкыдыла.

— Сени суратынг сыйлы кыангадан тюшмейди, иги кыурулушчуса. Аны ючюн аперим. Алай, нек эсе да, иги комсомолчугъа ушамагъан жерлеринг барды. Адамны адамлыгы аны кыуру да иште иги ишлегени бла тергелмейди. Иги урунуу — бизни барыбызны да борчубзуду. Сен аны эсде тутаргъа керексе. Планны уа кыуру сен толтурмайса — ол коллективни ишиди.

— Ма энди биягы философиясын башлады. Битеу тутмакчылары бирге жыйыб бригада кыурасанг да мени угъайым жокыду. Алай ол жаш сени желкенги кыашытыр дейме ансы.

— Мени желкеми къайгъысын этме,— деди Мухажир, сора общежитге жетгенде, кесини отоуна бурулду.

Экинчи кюн къурулуш площадкагъа комсомолну шахар комитетини къагъыты бла орта ёсюмлю, къара шинли жаш келди. Къолунда эски, гитче чумаданчыгъындан башха заты жокъду.

Эски болса да кесини кесине эркин болгъан, итиу салыннган кёлеги тазады. Жамаулу чурукъларыны кёб болмай сюртюлген жауу жылтырайды. Танышхандан сора (жашны аты Солтанды) Мухажир, аны бла бир кесек ушакъ этиб, къолуна жугарны тутдурду.

— Ма, бу жугарны ал да, алайда раствор хазырлагъанлагъа болуш. Тохта. Сен алыкъын, къалайда керек болсанг, алайда ишлериксе. Штукатурну, таш къалаучуну, не уа башханы усталыгъына юйрене ме десенг, курсладан бирине кирирге болушурбуз, ингир школда окъургъа да онгунг боллукъду.

II

Солтан сау кюн, терлегени барыб, къаруун аямай, ишлеб турду.

Иш'а кёб эди. Ол, бир раствор хазырлай, бир кранны ыргъагыны тубюнде блок къалаучу болуб, биринчи ишчи кюнюн алай ётдюрдю. Аны эртдеден бери ишге юйренмей тургъан санлары, шаугютлери, асыры арыгъандан, зызылдагъан окъуна этедиле, алай жюрегиндеги женгиллик аны кёлюн къууандырады. Ма энди ол ишчиди. Аны бу жолундан башха жанына энди киши да бурмаз.

Иш бошалгъандан сора Мухажир Солтанны жетиб тохтатды да сорду:

— Сени шёндю тургъан жеринг къалайдады, шахарда жууукъларынг ишми бардыла?

— Мында жокъдула, элдедиле. Автобус бла андан жюрюрге умут этеме.

— Тохтачы,— деб Мухажир, бир затны унутханча, сагышланды,— бизни отоудан бир жаш окъургъа кетгенди, кел, аны жеринде къал.

Мухажир Солтанны отоуда жашагъан бирси жашла бла танышдырды. Аладан бири шофёр жаш Далхат, бирси уа ала-мат къобузчу, алчы къурулушчуладан бири, Владимир эди.

Жууунуб келиб, Солтан, таза, чиммакъ жатар жерине кириб, олсагъатдан окъуна терен жукъугъа батылды.

* * *

Къызыу иште эки ыйыкъ эсленмей оздула. Иш хакъ алыр кюн жетди. Солтан, ахчасын санай чыкъгъанда, ючюнчю бригадада ишлегенледен биреу, Солтанны эртдеден таныучу жаш, аны аркъасына женгил къагъа, бир жанына тартды.

— Биринчи иш хакъны жуудуругъа унутма, жашчыкъ, ол бизде законду, ангыладынгмы? Унутсанг эшитмегенме деме.

Ингир ала, Солтан ишин бошаб чыкъгъанлай, аны алгъаракъдан окъуна сакълаб тургъан «нёгерлери» рестораннга тартыб кетдиле.

III

Кече ортасында Солтан, отоун кючден-бутдан табыб, ичине кирди. Аны кёнчек бухчакълары балчыкъгъа боялыб, кёлек тюймелери юзюлюб эдиле. Бауларын теше турмай, чурукъларын, аякъла-

рындан сыдырыб, ундурукъ тюбюне атды. жарты тешилиб, жатар жерин жаймай, ауду.

Эртден бла эртде Мухажир, Солтанны жапысын кёрюб, урушургъа бир болду, алай, кесин кьолгъа жыйыб, аны акъыртын уятды, ишге кеч болма деб, кийиниб кетди.

Мухажир площадкагъа жетгенде, аны аллына Юсюп чыкъды.

— Къалайдыла ишле, жолдаш педагог, окъуучунг ичгиге тартыныб башлагъанды дейдиле да. Тюнене ингирде биз кинодан келе эдик. Къарасакъ -- биреу, терекни къучакълаб, аны бла биз ангыламагъан тилде ушакъ бардыра турады. Бу кимди деб къарасакъ, ол'а—Мухажирни сиркиу окъуучусу... Педагог факхунг'а жокъ кёреме, шуёхум! Сени сынауунг не бла бошаллыгъын мен санга алгъадан окъуна айтхан эдим.

Мухажир жукъ айтмады. Юсюпню айтханына ол ийнанады, алай аны чанчыб, масхаралаб айтханы анга ачыу тийди.

Ишде Мухажир Солтан бла сау кюн сёлешмей турду. Солтан да аны сезе болур

ансы, анга тубемезге, кёз аллына тюш-мезге кюрешеди.

Тюш азыкъгъа, Солтан къурулуш площадкадан узакъ болмагъан столовьягъа барды, Юсюп бла аны эки нёгерини столларыны къатындагъы стол артында олтурду. Ол ашаб башлагъанда Юсюпню тенглеринден биреу, Солтан да эшитирча, айтды:

— Бир бирле тюш ашны мында ашагъанлыкъгъа ушхуургъа уа рестораннга барыучудула. Хар ким да онгуна кёре жашайды да!

Солтан аны юсюнден айтылгъанын ангылады, болса да эштмеген кибик этиб кьойду.

— Мухажирни окъуучусундан кёлю чыкъгъан болур дейме,— деб кьошду экинчи жаш. Сора ючюсю да, кёз къыйырлары бла Солтаннга къарай, дауур этиб кюлдюле.

Солтан алгъан ашын жарты ашаб, жеринден кьобуб кетди.

Ингирде, ишден къайтханда, Солтан, общежитге келиб, ундуругъуиа ауду. Тюрлю-тюрлю сагъышла, бири бирини

юсюне къаланыб, алайсыз да, асыры ауругъандан, чачылыргъа жетген башын къайнатадыла. «Манга не жаны бла да былай иги болгъан Мухажир мени бла тюненеги кече ючюн энди сёлеширге да унамайды. Иш табсыз болгъанды. Ай ол итлеге уа энди бир къошулмаз эдим да. Тенглериме энди не бет бла къарайым? Барысы да жыйылыб мени туйген окъуна этге эдиле».

Алай аны нёгерлери, керти тенглери терлигин ол кеси ангылагъанын сезген эдиле да, жукъ айтмадыла. Ол зат'а Солтанны бютюн да бек къыйнай эди.

Сагъышланы Мухажирни келиую жайды. Ол хуржунундан эки билет чыгъарды да бирин Солтанга берди:

— Сагъат сегизде шахарны Культура юйюнде концерт бла той боллукъду. Келеме десенг, кеч болмай кел. Таза акъ кёлекле шкафны баш табкасындадыла, чурукъ шёткала бла жау'а тубюндедиле, излесенг табарса.

Мухажир кетди. Солтан'а. не этерин билмей, арсар болуб, бир къауум минутну жеринден тебмей турду. Сора, къуру

отоуну шошлугъундан эригиб, жерииден таукел турду да кийиниб башлады.

Культура юйню фойеси концертге жыйылгъан жашладан бла къызладан толубду. Экикчи этажны уллу залындан музыка эштиледи. Солтан Мухажирни аны таба келгенин эследи. Ол Солтанны нёгерлери бла танышдырды.

Концертден сора жаш-тёлю тебсеу залгъа къуюлду. Мухажир, Солтанны къатына жанлаб, залны ары жанында тенг къызлары бла ушакъ эте тургъан Галяны кёргюзтдю.

— Бар, Галинаны вальсха чакъыр, ала барысы да сени шуёхларынгдыла,— деди Мухажир, сора аны женгил тюртдю.

Ингир аламат ётдю. Алай Солтанны бир сагъыш кыйнаб башлады. Аны жангы тенглери билимлери, окъуулары бла да Солтандан узакъ, алгъа кетиб эдиле. Аланы жетер ючюн, ол энди кёб, бек кёб окъургъа керекди.

* * *

Мухажирни да Солтанны да тенглеринден бири, къобузчу Виктор, бир жол, ишден келе, Солтаннга сорду:

— Сени быйыл окъуб башлар акъылынг жокъмуду? Огъесе битеу ёмюрюнгю жугар бла ётдюрюргеми мурат этесе? Мени акъылыма кёре, заманны оздурмай. ингир школга хазырланыб башларга керекди.

— Мен алтынчыдан ары окъумагъанма, жетинчиге барыб, ол сабийле бла окъурга уа уялган этеме; сора заманым да...

— Къарагъыз сиз бу къартха. «Сабийле бла»... Ломоносов окъуун керти да сабийчикле бла башлагъан эди. Сен'а алыкъа жыйырма жылынг да толгъунчу бирсилени сабийчиклеге санаб башлагъанса. Ол «заман» дегенинг'а резина машокду, анга кёб зат сыйынырга боллукъду. Мени кёремесе: ишлеген да этеме, онунчугъа да ётгенме, къобуз тартырга эм андан башха затлагъа да, кесинг кёресе, иги кесек заманым къалады,— деди Виктор тенгин таукеллендире.

«Керти да,— деб сагъыш этди Солтан,— мени бирсиледен нем кемди? Жалан да окъуум. Эшта да Виктор айтхан тюз болур. Бирсиле техникумлагъа, институтла-

гъа кирирге кюрешгенде мен аладан арта
ха нек къалама?»

Солтан, сентябрде ингир школгъа ки-
рир акъыл бла, китабла хазырлаб башла-
ды. Бир къауум китабны Галя бла Муха-
жир бердиле.

* * *

Окъуу жыл башланды. Ишден къайт-
ханда, жууунуб, кийим алышындырыб,
къурулушчуланы столовьясына барыб
къайтса, дерсеге хазырланыргъа Солтан-
ны жалан да эки сагъаты къалады. Аны
бек къыйнагъан илмуладан бири — ал-
гебрады. Къыйын задачаланы тергерге,
кертиди, бир бирде Виктор бла Мухажир
болушуучудула. Болса да къыйынды. Би-
ринчи, экинчи урокладан сора башын
ауур жукъу туманча басады. Алай бол-
гъанлыкъгъа Солтан устазны хар сёзюне
битеу эсин толу бёлюб тынгыларгъа кю-
решеди.

Жетинчи классда окъуу-жылны бирин-
чи кюнюнде жыйырма бла сегиз адам бар
эди, энди уа төрт айдан сора, жыйырма

окъуучу къалгъанды. Угъай, Солтан башлагъан ишин атарыкъ туююлдю. Окъуялмай, школну къойса, ол нёгерлерине не бет бла къарарыкъды? Мухажир да, Виктор да, Галя да анга терен ийнанганларын ол биледи. Ол ийпаныуну тас этмез ючюн Солтан не къарыуун да аярыкъ туююлдю.

IV

Жаз башы кюнлени биринде къурулуш участканы начальниги Солтанны кабинетине чакъырды.

— Э—э, шуёхум, да сени уа, кесинги асыры окъуугъа бергенден, сюек бла териден башха затынг къалмагъаннга ушайды да. Къурулушда ишинг иги баргъанын билеме, экзаменлеге хазырланыуда уа къалайса?

— Математика бир кесек къыйнайды ансы...— Солтан уяларакъ болуб, жерге къарады,— андан къалгъанында жокъду хатам, кюрешеме.

— Тейри ол'а таб туююлдю. Математиканы тийиншлисича билмеген къуру-

лушчугъа — ишде да кыйыпыракъ тюшерге боллукъду... Тенглеринг'а болушамыдыла?

— Хоу, ала иги болушадыла, аланы болушлукълары болмаса керти да кыйын боллукъ эди.— Солтан, сагъыш эте, терезеге къарады.

— Алай эсе, ахшы, мен сени ишден он кюн чакълыгъа эркин этейим да экзаменлеге иги хазырлан.

— Сау болугъуз, къарыууму аямам.

* * *

Экзаменлени бир ненча кюню Солтаны жашауунда бек кызыу кюнле эдиле. Ала, къуру окъууну экзаменлери болуб къалмай, чыдамлылыкъны, жигерлиликни экзаменлери болдула. Солтан да аланы толу, тынгылы бералды. Жукъусуз ингирле, эртденден ингирге дери окъуугъа берилген солуу кюнле бийик багъа бла саугъаландыла. Жетижыллыкъ школну бошагъанына къагъытын да алыб, Солтан школдан тышына чыкъды. Ол багъалы къагъытны ачыб, Солтан дагъыда бир

къарады. Сюйген тенглери эсине тюшдюле. Аланы шендю кыстау ишлей турган заманларыды ансы нечик бек кыуаныр эдиле. Солтан, аякъ тюбюнде чеп сынмай, общежитге жетди.

Ингирде, жашла барысы да жыйылганда, Мухажир, комсомол жыйылыуладача, жеринден кыобуб айтды:

— Былай кыуанч хар кюнде болуучу зат туюлдо, Солтан кыолуна алган уллу ишин тынгылы этиб бошаганды, аны себебли...

— Аны себебли уа, — деб, шофёр жаш Далхат, Мухажирни сёзюн белдю, сора ундуругуну тюбюне ийилди да чагыр шешаны чыгарды.

Стаканчыкыны кыолуна алыб, Солтан Мухажирге къарады. Аны керти тенгча, чынтды жууукъ шуёхча ишаруун эслегенден сора, бирси жашлагъа айланды:

— Жашла, мен сизге къалай ыспас этерге да билмейме. Бу багъалы къагъытны да бу алакат юйюрню да сизни болушлугугуз бла табханма. Сизни кёлюгюзге тийген заманларым да бол-

гъанды, алай бригадабызны бетин жоймаз ючюн къарыууму аямай ишлерге сёз береме.

Солтан жерине олтургъунчу окъуна аны алгъышларгъа Галя бла Юсюп да жетдиле.

V

... Бир жол жангы тагъылгъан газетни аллында сюелиб тургъан Юсюпню эслеб, Мухажир аны таба атлады.

— Газетде не жангы зат барды?

— Да ма, Солтанынгы махтайдыла.

Газетни биринчи бетинде «Алчы къурулушчу» деген статьяны башында Мухажир Солтанны суратын кёрдю.

Эштда да Юсюп, иш ол сен айтханча бола болур дейме,— деди Мухажир, газетге къарай.

— Не «мен айтханча»?

— Бу жаш сени бла мени желкелерибизни къашытырлыкъды. Ол кюнлюк нормасын 150—200 процентден артыкъгъа толтурады, биз'а 150 процентге жетдирсек, дуньяда бизнича жокъ сунуб айлана-

быз. Къалай къарайса аллай ишге, жол-
даш бригадир?

Юсюп жукъ да айтмай тынгылагъан-
лай къалды. Ол аны бла кесини терс бол-
гъанын, женгдиргенин сездирген эди.

Мухажир къолун аны имбашына сал-
ды.

— Келчи, парк таба барайыкъ, кесинге
да бир сырачыкъ уртлатайым, не десенг
да бригадирибиз туююлмюсе.

Экиси да кюлдюле.

Шош, салкъын ингир, хауа жаш терек-
лени, гюллени ийислеринден толубду. Те-
рекле тюбюндеги шинтиклени булутсуз
кёкден ай жарытады. Былтыр орнатыл-
гъан назик къайын терекчиклени ууакъ,
жылтырауукъ чапракъчыкълары женгил
салкъын аязда титирейдиле.

— Къарачы, Мухажир, ол бизни жаш-
ла орнатхан терекчикле нечик тири ай-
ныйдыла,— деди Юсюп.

Мухажир терекчиклеге сагъышланыб
къарады.

— Адам да,— деди ол,— ма аллай те-
рекледен биричады. Анга кёб тюрлю ха-
талы желле уругъа, аны бюгерге, сын-

дырыргъа да боллукъдула. Алай кесини тенглерини ичинде, желни, жерни, сууну да, аны бла бирге юлешген тенглерини ичинде ол терк, тамыр алыб, чыгъыб башлайды. Кесини уллу шуёхларыны юйюрюнде ёсген терекчикни артда не тюрлю желле да сындыраллыкъ туююлдюле.

ТАУ ИНЖЕНЕР

I

Хыны баргъан тау сууну бойну бла эншге ёрге да эки-юч этажлы юйле ариу тизилибдиле. Сыйдам чайыр жолну къаралдым ызлыгъы, жаз кюнню тик ургъан тиякъларында жылтырай кёрюнеди.

Бу алакат шахарчыкъ кесини жаш къарыуу бла, бирге къошулургъа кюрешген эки тауну эки жанына тюртюб тургъанча кёрюнеди. Орамны узунуна тизилген, къалын чапыракълы терекчикле, къызылдым тытыр сюртюлгенден не да кюнню тыякъларындан къызаргъан юйле бла бирге, орамны бюгюн ариу, къууатлы этедиле.

Алай бу жаш шахарны тамашалыгъын кюн батхандан сора кёрген, аны бир заманда да унутмаз.

Магъданчыланы шахары...

Жаз, чууакъ кечеледе муну башындан эншге къарагъан адамны жүреги ёхтем-ленмей къалай къалсын! Ары, бери къарасанг да магъданчыланы жарыкъ жашауларыны ёмюрде ёчюлмезлик чыракълары. Эки тауну арасы бла хыны баргъан сууну бойну кечегиде къара жабыуну юсюне алтын зыгъыр себилгенге ушайды. Шахарны орамларындан ёрге къарасанг'а — Баш штольняны чыракълары кёкдеги жулдузла бла къатышыб къалгъанчадыла. Ма, алайдан кириб, бир сменни бирси смен алышындыра, жигер жашла кёб ёмюрлени ичинде, алагъа байлыкъларын ачмай тургъан тауланы таш кёкюреклерин жарадыла.

Кече кюн да тохтамай ишлеген комбинатны цехлеринде сейирлик ёткюр, тынгысыз адамла арымай-талмай урунадыла. Мында суйген Атажуртубузгъа, аны деменгили промышленностуна бек керекли болгъан металла жерни теренинден чыгъарылыб, байыкъландырыучу фабрикагъа жибериледи.

Бюгюн аны солуу кюню болгъанына да къарамай, Алий танг атардан алгъа къобуб, бояулары бла кисточкалары тюнене окъуна хазыр этилиниб жыйылгъан кюбюрчегин алды.

— Сен былай эртде нек къобханса, Алий, бюгюн сени солуу кюнюнг ушайды да, огъесе чабакъ тутаргъамы атланганса? — деб сорду олсагъатда кечеги сенинден къайытхан Анатолий.

— Чабакъ тутаргъа угъай, кюнню биринчи тыякъларын тутаргъа барама.

Эртденлик былай салкъын боллугъун эсине алмай, боюнлугъун юйде къойгъанына Алий олсагъат чоъежленди, алай, артха къайта турургъа болмай, жагъасын къайырыб, теркирек атлады. Ёрге элтиучю пассажир вагончукъ эншге тигелерге ол да алайгъа жетди.

Вагончукъдан тюшгенден сора Алий, кёб излей турмай, тауну чыгъыш жанында, сурат этерге эртдеден сайлаб тургъан жерин табды. Былайдан къарасанг шахарны жаланда тебен къыйыры кёрюне-

ди, болса да чыгыш жанындагы акъ-
бёрк тауланы башлары къл азынгда-
чадыла.

Алий былайгъа биринчи кере келмейди,
бусагъатда уа кюнню чыгъа башлагъа-
ныны суратын этерге умуту барды. Аллай
ишге, ол акъыл этгенге кёре, былайдан
табыракъ жер хазна табылмаз.

Магъдандан ауур жюкленген кърч
вагончукъ Алийни башы бла гюрюлдеб
ётдю, аны ызындан бирси, дагыда баш-
хала... Ма алай, бири бирин къууа, болса
да жеталмай, базыкъ темир жибле бла
ала эншге уадыла эм, къайда эсе да ан-
да, тёбен, кърелдичик болуб, эрий, кёз-
ден тас боладыла. Алий аланы ызындан,
жюреги къууанчдан тола, кърарайды. Тол-
май'а! Ол тау инженерди. Аны смени да
былай, кърч вагончукъланы багъалы
магъдандан толтуруб, эншге, фабрикагъа
жибериучюдю. Бу ишде, бу уллу магъа-
налы ишде Алий, бирси шахтачыла бла
бирге, къраруун, билимин аямай уруна-
ды. Туугъан жерини бай таулары уа жи-
гер магъданчыланы чомарт саугъалайды-
ла.

Алий, кюбюрчегин ачыб, бояуланы чыгъарды. Бир кесекден акъсыл къаяла нюр бет алдыла, аны ызындан'а деменгли тау таракълагъа эртденлик кюнню жарыгъы тегюлдю, тегерекде хар неге да жан киргенча болду.

Табигъатны быллай сейирлик суратын кёргенде, жангы кюнню туугъанын сансыз этиб къарагъан художник художникмиди? Угъай!

Ишни бек башы — энди, бир минутну да зыраф этмей, бояула бла кисточканы къолгъа алыргъа керекди. Алий ашыгъыб ишлейди. Табигъат кишини да сакъламайды, ол себебден аны бу сейирлик саугъасын художник теркирек алыргъа керекди. Къызыл бояу бирсиледен эсе теркирек эрийди, анга кёк, жашил тюрсюнле да къошуладыла. Кюн тиякъла, алтын суу ичирилген кюмюш таула, чеги, ахыры болмагъан булутсуз кёк, жашил сыртла... Аллындагъы къагъытха, таулагъа, кёкге кезиу-кезиу къарай, Алий, ашыгъыб ишлейди. Жашауну жангы кюнню, жангы эртденлик, салам санга!

...Къыргъызстанны эллерини биринде, орта школда онунчу классны бошагъанланы къууанч иигирлери барады.

Тёгерекде хар нени да музыка бла къууанч бийлегендиле. Школну уллу залында ариу кийинген къызла бла жашла «Школ вальсны» жырлай тебсеидиле. Не эсе да бир затны юсюнден къыстау даулаша тургъан тенглерин къоюб, Алий, Левитанны «Алтын кюз» деген сураты тагъылгъан къабыргъагъа жанлады. Алий хар заманда да, быллай иги этилген суратны кёрсе, андан айырылалмай, къараб туруучуду. Ол кеси да сурат этиуню бек сюеди эм бош заманын да толусунлай анга бериучюдю. Алай болгъанлыкъгъа, дагъыда башха мураты Алийни акъылындан бир заманда да кетмейди.

Алийни суратлары хар район выставкада биринчи жерни алыучу эдиле. Аны себебли, школну бошагъанлай аны Художество училищеге барлыгъына кишини ишеги жокъ эди.

Суратны аллында сюелиб тургъан Алийни къатына шуёхларындан бири, чамчы, лакъырдачы Виктор келди.

— Алан, сен бу суратны бюгюннге дери кёрмегенмисе, огъесе бир шарайыбынмы табханса? Кел, сакълайдыла, энди ол суратла сени эрикдирген окъуна этерле... Жолдаш художник, сакълатмачы кесинги.

— Мен политехника институтну горный факультетине барлыкъма, ангыладынгмы? — деди Алий.

— Охо, ангыладым, кел. Тохта, не дединг сен? — деб сорду Виктор.

— Горныйге барлыкъма. Шахтёр болукъма, тау инженер.

— Сен акъылынгдан ишми шашханса, огъесе ол чагъырчыкъмы къатышдыргъанды? Аны манга айтдынг эсе да, кишиге айтма, кесинге халкъны кюлдюрюрге суймей эсенг.— Сора, къой аны, ол затны юсюнден артда сёлеширбиз дегенча къолун силдеб, Виктор Алийни тенгле-ри таба тартды.— Хы, суратчы-шахтёр! Эштдигизми аны?..

Политехника институтну горный факультетине бериллик экзаменлеге бирненча кюн кълалгъанды. Аттестагында белгилери иги болгъанлыкъгъа, Алий, уллу къллю болмай, кече-кюн да математикадан бла физикадан айырылмай кюрешиди. Бу илмула, экзаменде угъай, аны битеу окъууунда да уллу магъананы тударыкъларын эсге ала. Алий бир-бир энчи кыйыныракъ темаланы кълайтарыб-кълайтарыб окъуйду.

Институтну уллу, жарыкъ залында арталлы да бош жер жокъду. Эртденден ингир кечге дери экзаменлеге хазырлануу кълыстау барады. Быллай заманда кюн да, кече да кълыхаракъ болгъанча кълрюнюучюдюле. Алийге да экзаменле кълараб-къларагъынчы жетгенча кълрюндюле.

Экзамен берирге, кезиую бла кириб, кесини сабырлыгъына да сейир эте, Алий, ашыкъмай, билетни чыгъарды. Анда сооруулагъа биринчи кере къларагъанда, ол аланы юсюнден эштген да этмегенча кълрюндюле. Алай, бир кесекден башына салкъын аяз киргенча болду. Комиссияны

чалбаш профессору да «ашыкъмагъыз, заманыгъыз кѣбдю» дегенде уа жюрек да тынчыракъ, сабыр ура башлады.

Математиканы терен билиую, бютюн да бег'а «Отлично» белги алыннгандан сора, Алийни комиссияны членлеринден бирини бийик математикадан берген соруууна тийиншли, толу жууабы кѣбно кѣрген профессорланы, сейир этдириб, бирин бирине къаратды. «Тамамды, боллукъду, математикадан, эшта да, бу жигитни налары бѣкем урулубдула»,— деди комиссияны председатели. Алий, асыры къууаннгандан, не айтырын билмей, саламлашыргъа да унутуб, тышына чыкды.

Биринчи, аны юсюне да, бек кыйын экзаменни «отличногъа» бергени жашны таукеллендирди, алай аны ызындан келлик экзаменлени къайгъыларындан бош этмедди.

Бир ненча кюнден, экзаменлени жетишимли бериб, Алий студент общежитиягъа кѣчдю. Ол мындан алда танышхан шуѳху Николай бла бир комнатагъа тюшгенине бек къууанды.

Николайны таукеллигин, жарыкъ кёл-люлюгюн Алий бек жаратды. «Интернационал» комнатада дагыда эки студент жашай эдиле: бири кыргызлы жаш Эркин, бирси — татарлы Равиль.

... Окъуу, окъуу. Николай айтханлай, «ахыры, чеги бслмагъан окъуу». Алий, нёгерлери бла бирге, институтда шахта ишни, электротехниканы, бийик математиканы лекцияларында, артда тау инженерге уллу болушлукъ берлик кёб затха юйренеди, тюрлю-тюрлю башха илмуланы окъуйду.

— Бу сопромат дегенлерин бюгюнге дери быллай сейирлик зат болгъанын билмеген эдим ансы, окъуб биринчи кюнден окъуна башлар эдим, — деб Эркин жашланы кюлдюрдю. Нёгерлери, марда-сыз кёб окъуй, кеслерин кыйнагъанларын кёрсе, ол хар заманда да алай этиучюдю.

Николай китабны жабды, сора, сагъыш эте, айтды:

— Жашла. алтмышынчы-жетмишинчи жыллада туумагъаныгъызгъа аллахыгъызгъа шукур этигиз. Бу ёмюрню ахы-

рына электротехниканы къалай ёсеригив эсге алсанг, экзаменни теркирек бериб. къутулуб къаллыгъынг келеди.

— Эх, бурунгулу адамдан насыблы болмаз эди,— деб ахтынды Равиль.— Ач болду эсенг, агъачха барыб, мамонтну бойнун бур да шишлик эт, сууукъ болсанг терисин юсюнге къабла да ох этиб жукъла. Сопроматны, тау ишни, физиканы къайгъысын этме да, рахат жаша. Ма зауукъ деген алада эди.

— Да сени агъач киши болуб айланыргъа умутунг бар эсе, киши тыймайды,— деб кюлдюле жашла.

— Тохтагъыз, жашла, бу арт кюнледе Равиль паркга мардасыз кёб жюрюб башлагъанды, эшта, керти да бурунгулулагъа къайтыб башлагъан болурму?

— Угъай, ол доммакъ ёмюрге, математикасы, сопроматы да болмагъан ёмюрге къайтыргъа жол излеб башлагъанды,— деди Алий.

Шуёхла бары бирден кюлдюле.

— Доммакъ ёмюрню мен излемейме, алай арт кюнледе паркда уа бизни комнатадан биреуню ол библиотекада ишлеген

Верачыкъ бла кёре тургъанма, — деб Равиль Николай таба кёз кысыды.

— Оллох, ол ариу Верачыкъ бламы? — дей, жашла Николайны къатына жыйдыла.

— Бюгече сагъат бирге дери аныбламы айланганса? — деб шыбырдай, сорду Алий Николайгъа.

— Тюнене, анам бла танышдырайым, театргъа да барырбыз деб, юйлерине чакъыргъанды. Мен, экзаменлеге хазырлана турама, заманым жокъду дерге да кюрешдим, алай артда, кызыны кёлюне тиймейим деб, «хо» дедим. Лекцияладан чыкъгъанлай, ауузланган да этиб, аланы юйлерин излей кетиб, табдым, арбазына кирдим. Мен бир — эки атлам этгенлей, къайдан эсе да, юсюме мазанлы ит секириб чыгъар да, не этеригем, абызырамай, боюн терисинден тутуб, элтиб ит орунига сукъдум.

— Жашла, бу чыракъны чайкъалгъанын кёремисиз? — деб Равиль бирсилеге кёз кысыды.

— Ийнанмаймысыз? — Николай ёбкелеген бет алды.

— Ийнанмай'а,— деди Алий,— ийна-набыз,— плащынгы арт этегин, заборную юсю бла секиргенде, жыртдыргъанынга да ийнаннабыз.

Жашла харх этиб кюлдюле. Ёбкелей билмеучю Николай кеси да алагъа къошу-луб кюлдю.

IV

Къыстау окъууда айла, жылла да э-ленмей ётдюле, аны бла бирге уа диплом практиканы заманы да жетди.

Кёб сагъыш эте турмай, Алий заяв-лениясын жазгъанда, практикагъа туугъан жерине, Кавказгъа иерлерин тиледи.

Заявленияны да бериб Алий юйге къайтханда Николайдан сора киши жокъ эди.

— Алий, сен'а практикагъа къайсы жерни сайлагъанса? -- деб сорду Нико-лай.

— Менми? Былай келчи.— Алий къа-быргъада тагъылгъан картада бармагъы бла Север Кавказы кёргюзтдю.— Ма бы-лайны.

— Кавказ. Сора туугъан жеринге бараса. Тюз этесе. Мен да Уралгъа барлыкъма. Назылары къалын битген къаяланы ичи бла баргъан Чусовая суугъа тансыкъ болгъанма.

— Мен'а Бахсан суугъа...— деди Алий, башха ауаз бла, кеси-кесине айтханча, картагъа къарай.— Кертисин айтсам, Фрунзе шахаргъа да бек тансыкъ болдукъма. Ишлерге Кавказгъа — туугъан жериме кетсем да, онгум болуб, бир ненча жылдан бери келиб къайытмай къоймам.

Ингирде жашла бары да жыйылдыла. Равиль бла Эркен, кёб болмай мындан алда Тянь-Шань таулада ачылгъан рудникге барыргъа заявленияла жазгъанларыш айтдыла. Бютюн да бек Эркен къууанады: аны тумбочкасыны юсюнде туугъан элинде жашагъан суйген къызыны сураты турады. Аны хар письмосун ол нечик къууаныб окъуучуду.

— Эх, жашла, кёбге тёзген — азгъа да тёзеди дейдиле, алай кёбден эсе азгъа тёзген къыйын болгъанын мен энди сынайма,— дей, Эркен къыл къобузун алды.

Тянь-Шаньда аны сакълагъан «айчюреке» жырланы ол кеси жарашдырычуду. Сёзлерин, макъамын да кеси. Ма бу жол да аны жаш ёню жангы жырны жырлайды...

Равиль бла Алий жырны сёзлерин ангылайдыла, алай Николай ариу макъамын ангылагъанлыкъгъа къыргъыз сёзлерин билалмагъаны себебли, анга магъанасын айтыб ангылатадыла.

V

Автобус, жайны къызыу кюнлерини биринде, къыланч-мыланч тау жолну ууакъ букъусун бийикге кётюре, жашил таргъа кирди. Хауа къызыуду. Болса да тау сууну сууукъ толкъунлары санлы бирде, сериуюн аязчыкъны автобусну терезелерине жетдиредиле.

Бир кесекден жол, сол жанына бурулуб, кёпюр бла ётюб, къысыр къаяланы ауаналарына кирди. Тау сууну шуулдагъаны энди онг жанындан эштиледи. Алий хар ташха, хар терекге тансыкълаб къарайды.

Туугъан жер. Кёб жылланы ичинде аны кёрмей тургъан жашха ол нечик багъалыды. Аны ташы, агъачы да, тауу, тюзю да — ала нечик ариудула, сейирликдиле!

Автобус, сол жанында созулуб баргъан, таш къабыргъаны ауанасындан къутулду.

Алайына Алийни аллында, гитче болса да, ариу шахар — шахтачыланы шахары, жер тюбюнден чыкъгъанча, тау сууну бойнунда кёрюндю. Ёрге къарагъанда, хар неден да алгъа Алий бийикде, тауну башындан магъдандан жюклениб келген вагончукъланы эследи. Ала, узакъдан къарагъаннга, инчге халы бла учхалаб келген кюбюрчекчиклеге ушайдыла.

...Диплом практиканы бир ненча ыйыгъы кёзге кёрюнмей ётдю. Москвадан, Ленинграддан, Ташкентден эм кёб башха шахарланы институтларындан келген студентле бла бирге Алий рудникни забойларында шахтачыны, къыйын болса да намыслы ишине битеу эсин, кёлюн салыб юйренди.

Берч къоллу шахтёр жашла, кёб сынаулары болгъан тау мастерле, студент-

лени кёб керекли зат бла шагърейлендир-диле.

Студентлени практикалары бошалгъанда, практиканы бардырыучу, жашауу келген инженер, Алексей Степанович, Алийни аркъасына шуёхлукъ халда къагъа, «Ахшы жолгъа, — деди, — алай, госэкзаменлени жетишимли бериб, ишлерге бизге келиринги сакълайбыз. Не десенг да, таулуса, боюнг да шахтачыгъа ушайды».

VI

Башында — рудникде къар толу эриб бошамагъанлыкъгъа, шахарда чагъа башлагъан тереклеге кёре, жаз башы кюнле кеслерини юлюшлерин кемсиз ала башлагъандыла. Салкъын эртденлик. Алий, плащыны жагъасын ёрге къайырыб, пассажир вагончукъ тохтаучу жерге ашыкъды.

— Салам алейкум, Алий, былай эртде къайры атланганса?

— Да сендеп эртде мен да къобмагъанма, алейкум салам, — деди Алий къоншусу Мурадин бла саламлаша.

— Быллай жаз-башы эртденликде юйде ким чыдаяллыкъды, сора ол жангы жарым-автоматланы келтиргендиле дейдиле да — аланы кёрюрге ашыгъама.

— Аламат машиналадыла. Сау болсунала аланы чыгъаргъанла, кёб шахтачы ыспас этерикди алагъа.

Жашла, ушакъ эте, вагончукъ тохтаучу жерге жетдиле. Анда алыкъа адам жокъ эди. Шинтиклеге чёкгенде Мурадин Алийни не эсе да бир терен сагъышха кетгенин эследи.

— Ол тюненеги жыйылыуну юсюнденми сагъыш этесе? — деб сорду Мурадин.

— Хау, аны юсюнден. Мени бригадам бек артха къалгъанладан бириди, алай бу зат къуру жашланы терсликлеринден туююлдо, — деди Алий.

— Мен ангылагъаннга кёре уа, Алий, билиминг, акъылынг да болгъанлыкъгъа, сен алыкъа сынау жабындан жашса. Кесинг оюм этчи: ол бригада жалан да ётген жылны ичинде тёрт инженерни алышындыргъанды. Сен аны бош алдынг. Сынаулары аслам болгъан инженерле

азмы эдиле? Кёлюнге тиймесин айтханым, алай сен айтхан болжалгъа ол бригада алчыланы саныиа жетер деб ийнаналлыкъ туююлме.

— Сени, Мурадин, сёз ючюн, сынауунг менден эсе уллуду, аны себебли хар ангылаялмагъан затымы бирсиледен эсе санга кёб соруучума. Алай бу жол сен тюз айтмайса. Бир-бир сынаулу инженерле уа, сени да кёлюнге тиймесин, ол артха къалгъан бригаданы хакъыбыз аз боллукъду деб алмайдыла. Андан сора да ол жашлагъа, аллындан окъуна, кереклисича эс бурулмагъанды. Ма мен къарайма да бизни рудникде бир къауум бригадала хар заманда да алчыладыла, бирси артха къалгъанлары уа, асламында, алчыланы бирин да жеталмайдыла. Ол алай некди? Мен акъыл этгеннге кёре, болушлукъну эсни да, артха къалгъанладан эсе, жетишимли ишлегенлеге асламыракъ бурадыла. Артха къалгъан бригадалагъа уа, критикадан сора да бир къауум зат керекди. Тийиншли юйретиу иш бардырылмаса, планны толмагъаны сейир туююлдю.

— Да энди сен ишни къалай тюзетирге умут этесе?

— Мен ангылагъаннга кёре, шахтачы жашланы хар бири бла, бек алгъа энчи сёлеширге, хар бирине оноу бла не бла да болушургъа, техника бла тюз хайырланыргъа юйретирге керекди. Ол затланы болдурсам, жашла бирсиледен артха къаллыкъ туююдюле. Сендамы ийнанмайса манга, Мурадин?

— Заман кёргюзтюр. Экинчи квартал энди башланганды. Ким биледи, сен айтханда да бир магъана болур.

Эртденлик кюнню сёдегей тийген тиякъларында кююш бетли къабыргъасы жылтырай, пассажир вагончукъ жетди да, Мурадин бла Алий аны ичине кириб олтурдула.

* * *

Бешинчи комсомол-жаш тёлю бригаданы шахтачылары Алийни бирсиледен башхаламай турдула, алай бир кесекден, шахтачыланы асламысына ол кесин суюдюрдю.

Ётген ай бригаданы магъадан чыгъарыуда хазна эсленирча жетишимлеге

элтмеди, ол алыкъа артха къалгъанладан бириди. Болса да жашла ишге башхача къараб башладыла.

Бригаданы комсомол организациясыны секретары Туаев Мухарбий бла Алий бир жол, смен бошалгъанлай, жашланы чакъырыб ишни болушун сюздюле.

— Сиз билгенден, — деди Алий, — низамсызлыкъ, тизгинсизлик арабыздан кетерилмесе, ишге, техникагъа башхача къарамасакъ, мындан ары бютюн къыйын боллукъду. Аны себебли, тамбладан башлаб, хар кюн сайын бирер сагъат чакълы жангы техникагъа юйрениуню бардырлыкъбыз. Андаи сора да, кесини терслиги бла, оборудованианы ким бузса, ремонт хакъын ол телерикди.

Алий, кимни эсе да «бу хуржуннга къатылыб юйретирге умут эте кёреме» дегенин эштди. Ол Фролков Семёнду. Алий оюм этгеннге кёре, жашланы арасында Семённу намысы мардасыз бийикди. Ол не себебден болур? Семен (жашла анга «Сёма» дейдиле), ишде тириликни кёргюзтмейди. Эшда, шахтачы жашлагъа ол таб юлгю бере болмаз. Эки селешсе

да «Биз бирси бригадагъылача иги хакъ нек алмайбыз» деучюдю. Алий Фролковну чакъырды.

— Семён, ингирде не ишлейсе, бошму-са?

— Бошма, не эди да, энчи юйретиргеми умут этесе? Алай эсе, мени ючюн заманынгы зыраф этме. Мен башха бригадагъа кёчерге умут этеме. Манга ахча керекди, сизни бла уа...— деб Семён къолун булгъаб чыкъды.

Алий, аны жетиб, имбашына къолун салыб хыны тохтатды да, сабыр халда айтды:

— Бош затланы жаншама, Семён. Къачхан алай къыйын иш туююлдо... Мени квартирими таныймыса?

— Таныйма,— деб Семён Алийге сейирсинген бет бла къарады.

— Да, заманынг бар эсе, бирге бир кесек олтурур эдик,— деди Алий, сора сагъатына къараб, саламлашыб, юйюне кетди.

Ингирде, сагъат жетиде Семён келди. Аны сол хуржунунда не эсе да бир къагъыт чулгъам бар эди, онг хуржунундан'а

шеша башы къараб эди. Тешиниб, аракъы шешаны бла къагъыт чулгъамны сала, ол столда дагъыда бир шешаны кёрдю да, Алийге къарады.

— Ахчаны бош жойдунг, къонакъны чакъыргъан столгъа сала да биле болур эди,— деди Алий рюмкаланы толтура.

— Ол алайда юсю жабылгъан зат'а неди,— деб сорду Семён, бир кесек олтургъандан сора.

Алий, жеринден къобуб, быстырны алыб, алыкъын бошалмагъан суратны ачды. Къысха кырккыылгъан къалын чачлы, ариу, алай, нек эсе да, мудахыракъ кёрюнген кёзлери уа теренден къарагъан кызыны кёргенде Семён, рюмкасын столгъа салыб, жеринден къобду. Суратха жууугъуракъ жанлады. Сора башха ауаз бла, шыбырдагъанча айтды:

— Нечик ариуду, суйген кызынгмыды?

— Угъай. Ол геологду. Бизни комбинат эсде да болгъунчу, рудник болгъан жерледе уа тау къушла бла уучуладан башха жан айланмагъан заманлада бу

къыз геолог тенглери бла бери биринчи келген эди. Тауланы байлыкъларын тинтерге кърал жиберген геология экспедиция бу шахарыбыз болгъан жерде чатырларын салгъан эди. Кече, кюн деб къарамай, кърдан, жауундан жунчугъан жаш адамла, кеслерини ишлерин къоймай, арыб келселе уа, сууукъ чатырлада солуй, мында кёб ишлегендиле. Ахырында экспедиция кетерге хазырланган кезиуде ма бу къыз багъалы металлны магъданлы ташларын жыйыб келди. Ол кюнден башлаб тау сууну бла сууукъ желлене шууулдагъанларындан башха зат эшмеучю таулагъа биринчи магъданчыла келдиле.

— Къыз'а, къыз, къалай болду, саумуду?

— Угъай, бир жол ырхы, аллына тюшген ташны, агъачны да ууата келген заманда... Геолог къыз, ол биринчи ачхан магъдан тауну хайырланыб башлагъан заманнга дери жашаялмады.— Алий барыб, жерине олтурду,— бир-бирле уа, къууанчлары, насыблары да ахчада къалыб, бу деменгили иште къарыула-

рын, жанларын да аямай кюрешгенлени унутуб къоядыла.

Семён жерге къарады.

— Келчи, бу рюмкаланы сакълатмайыкъ. Уллу ишибизде хорлау ючюн! — деди Алий.

VII

Бири бирине ушагъан кыйын, тынгысыз кюнле башландыла. Алтысагъатлыкъ сменден арыб чыкыгъан шахтачыла хар ингирде схемала, макетле бла кюрешдиле. Жаш инженер, къолдан келгени къадар магъаданчыланы техникагъа терен юйретирге, билимин, къарыуун да аямайды. Жашла уа анда болгъан чыдамлыкъгъа сейир этедиле. «Бизден хазна айырылмай ишлейди, занятиялагъа да хазырлана болур, аны юсюне комсомолну комитетинде ишлерин кшошсанг, бу къачан солуйду?» Алий да ишден арыб келген жашланы кёллендиреди: «Забойдан чыгыб, окъуугъа кёчгени шахтачыгъа солуу туююмюдю? Айхай солууду! Бююн жангы теманы башлайбыз. Мындан алда

келген, кеслери жүклеучю жангы мапминаланы жетишимли хайырланыргъа юйренирге керекбиз».

Шахтаны электровозлары магъдандан ауур жүкленген темир вагончукъланы тышына, гюрюлдетиб, ташыйдыла. Атдырыучула, жангы шпурла тешиб, «мина хуржунла» ишлеб, алагъа кючлю аммональны салыб, ёмюрле бла жүкъләб тургъан къая гыйыланы жардырадыла.

Алий, тебреб тургъан вагончукъну къатына жаплады да, магъдан ташладан бирин алды. Деменгили металл! Турбиналада, тракторлада, таб космос кемеледе да бу къатышмагъан, бу къошулмагъан, муну залим кючю жарамагъан не барды! Бу затны сезмеклик жаш инженерни чексиз ёхдемлендиреди.

Алай иш алыкъын кёбдю. Бригада смен мардаларын дайым толтуруб, жетишимли ишлеялмайды. Болса да жангы, алчы методла бла хайырланыб башлагъан жашланы ичинде низам эсленирча, иги ёсгенди, ишни хайырлылыгы да айный тебрегенди.

Бир жол, иш кюнню ахырында, шахта-

ны техноругу Къамбулат Алийни бригадасы ишлеген забойгъа келди.

— Алий, къайдаса, мен сени излеб айланама. Салам алейкум.

— Алейкум салам, Къамбулат, ажашыбмы къайытдынг биз тийреге, огъесе бир болушлукъ этергеми келгенсе. Хо, къалай эсе да, жууукъ бол,— дей Алий технорукну къолун тутду.

— Да, мен ангылагъаннга кёре, сени жигитлеринг, болушлукъ жетмей, къыйналгъанча кёрюнмейдиле. Бюгюн да 110 процент. Шахтаны начальниги сени махтаб, космосха жетдиреди.

— Сау болсун, алай мени космосдан эсе забойда кёбдю ишим.— Жашла кюлдюле.

— Кертисин айтханда, сен Кузьменкону жетерсе, деген эсимде да жокъ эди.

— Алыкъын ишибизде кемчиликле кёбдюле, хайырланылмагъан онгла да аз туююдюле. Болса да Балиевну махталгъан бригадасына окъуна «жол бер!» дерча заманыбыз узакъ болмагъанына ийнаныбма. Жангы техника келгенли жашла къыстау окъуугъа кетибдиле. Бек

алгъа, хазна онгсунмай, энди уа студент-ле экзаменни аллында хазырланганча кюрешген жашланы бир кёрге эдинг, Къамбулат. Аламат жашладыла.

— Сен тюз жолдаса, бирси бригадалада да шахтачыланы усталыкъларын ёсдюрюр мадарланы этерге, жангы техникагъа хазырланыргъа керекди,— деди Къамбулат, сора, сагъатына къараб сорду:

— Тамбла битеу рудникни комсомол жыйылыуна сёз хазырларыкъмыса?

— Бу жол мени ол затдан эркин этигиз, бригадада ишле къолайыракъ болсала сёзню кесим тилерме,— деди Алий.

VIII

Жашла жыйылыб, дауур бир кесек селейгенден сора, рудникни комсомол организациясыны секретары, тегерекбет, кенг жауурунлу, сарыкъаш Самойленко жыйылыуну башлады. Сёз комбинатны комсомол комитетини секретарына берилди. Ол, кесини докладында, комсомолжаш-тёлю бригадаланы арт кезиуде уллу жетишимлеге жетгенлерини, бир-бир бри-

гадалада уа ишчилени эки-юч тюрлю усталыкыгъа юйретиу, жангы машинала бла терен шагърейлендириу ишле кыыстау бардырылгъаныны юсюнден айтды.

—...Алийни бригадасы артха кзалгъанладан бири эди. Энди уа, къарачыгъыз. тюнене анга ийнанмай, таб, кюлген окъуна этгенле бююнлюкде аны бригадасыны алчы сынауу бла хайырлана башлагъандыла...

Алийни оиг жанында олтургъан Мурадин аны кбулагъына шыбырдады:

— Хорлау сендеди, ол жол айтханымы артха алама.

Жыйылыуда дагъыда бир кбауум адам селешдиле, жаш шахтачыла партияны кюз артында боллукъ съездине битеу комсомол — жаш-тёлю бригадаланы коммунист урунууну бригадаларыны даражаларына жетдирир ючюн, эришиуню кыыстау бардырыгъа оноулашдыла.

IX

Терезеден бетине тийген кюн тиякъла Алийни уятдыла. Ол, секириб кбобуб, сакъатына къарады — 7 сагъат. «Кеч бол-

дум кереме. Мурадин да уятмады да, келиб». Терк кийиниб, хазырланыб, Мурадинге чабды. Ол да энди кийине тура эди.

— Солуу кюн былай эртде къайры ашыгъасыз? — деб сорду жашлагъа Мурадинни атасы.

— Чабакъ тутаргъа. Тюш азыкъгъа фарел боллукъду, — деди Мурадин тюне не къазыб келтирген темир банкадагъы къуртланы плащыны хуржунуна сала. Экиси да чыкыгъанда, Алий, артха къайтыб, жассы чемоданчыгъын алыб келди.

— Муну уа нек алгъанса, чабакъланы салыргъамы? — деб сорду Мурадин.

— Угъай, была бояуладыла.

Мурадин, «сейир'а сейир адамса» дегенча башын булгъады.

Бир кесек баргъандан сора, Мурадин тарны чегет жанындагъы къаяланы кёрюзте сорду:

— Бу жанына къачан кёчербиз, сени акъылынга кёре?

— Да мында биз алай бек кюрешмебиз. Коммунизмде автомат шахталада магъданны ууатхан, ташыгъан, байыкъландыр-

гъан да машинала боллукъдула. Адамла уа, машиналаны ишлерине къарай, кюн-ден эки — юч сагъат ишлеб, кългъан заманларын'а, окъуугъа, искусствогъа, тийиншли солуугъа бёллюкдюле.

— Теркирек жетсе эди ол заман, — деди Мурадин ахтыныб, — чабакъ тутуб зауукъ этер эдик.

— Ай, зауаллы, заманынг болса, сен бу хариб чабакъчыкългъа жашау берлик туююл кёреме.

— Эшда, сен да ол заманда бу бояуларынгы кълдан хазна тюшюрмез эдинг.

— Да ол да алайды. Мурадин, мени бир жашырын затым барды, — деб тохтатды Алий тенгин, — бир кишиге да айтмазгъа сёз беремисе?

— Сен мени кимге санайса, мен санга шуёхмамы, туююлмеми?

— Охо, шуёхса, шуёхса, — дей, Алий кълун тенгини имбашына салыб, бирси кълу бла кълюн хуржунундан бир акъ халатлы кълзны суратын чыгъарды. — Мен муну уллу суратын жаулу бояула бла этиб башларыкъма, ангыладынгмы?

— Тохта, тохта, бу ол поликлиникада ишлеген Фатиматчыкды да! Э-э, шуё-хум, мен'а ауругъаны, заты болмай, поликлиникагъа былай терк-терк барыучу бу нек болду деб тургъанма. Ким биледи, мен кесими тойгъа хазырлаб башласаммы иги болур,— дей Мурадин бармагъы бла сакъал тюбюн къашыды.

— Ким биледи,— деди Алий, кызара,— той да болургъа болур,— сора бир кесек сагъыш этиб къошду,— коммунист урунууну бригадасыны атын алгъан кюнюбюзню экинчи ингиринде.

— Сен сейир адамса, бу затны не жашырынлыгъы барды? Жашлагъа айтсакъ, ала, тойгъа ашыгъыб, ишде тирирек къармашмазламы? — деди Мурадин, мыйыкъ тюбден ышара.

— Мурадин, кишиге да жукъ айтмазгъа сёз бергенинги унутма, ангыладынгмы? — деб Алий тенгин бармагъы бла жаныды.

— Охо, къоркъма, сен айтханча болсун, бир инсаннга да жукъ айтмам,— деди Мурадин тенгине.

Ушакъ эте, жашла, тау сууну бойну

бла бара, Сары ташлагъа жетдиле. Бы лайда Мурадин айтханнга кёре «иги чабакъчыны форелле кеслери сакълаб туруучудула».

— Асыры уллу чабакъ тюшюб, аны суудан чыгъарыргъа къолунгдан келмесе, болушургъа мени чакъырырса,— деб Алий, сурат этер жер излей, кетди.

Х

Жайны кызыу кюнлери бла бирге, уллу магъдан ючюн кыстау сермешюде ючюнчю квартал да бошалды.

Бюгюн комбинатны клубуна партияны жууукъ заманда боллукъ съездине жораланган, социалист эришиуню итогларын белгилерге рудникни управлениясы, инженерле, шахтачыла жыйылгъандыла.

Алий, залгъа киргенде, анга олтурур жер сакълаб тургъан Семённу кёрюб, барыб олтурду.

Къысха докладдан сора, бешинчи бригадагъа, аны социалист эришиуде биринчи жер алгъаны эм коммунист урунууну

бригадасыны аты ючюн кюрешиуде жетишимли ишлегени ючюн, анга ол бийик атны аталгъаныны юсюнден приказны окъудула.

Кесини бригадасына ол багъалы атны аталгъанын Алий толу эшитгинчи окъуна докладчыны ахыр сёзлери, залны кьалтыратханча, гюрюлдеген кьарслада жутулдула.

Алий нёгерлери бла фойеге чыкьгъанда Мурадин бла ючюнчю бригаданы таматасы, сынаулу инженер, Балиев Къаншау келиб аны кьолун тутдула.

— Алий, сен, мени ангылауума кёре, бир ангылашынмагъан адамса,— деди Мурадин, тенгини кьолун кьыса,— сенде, бирсилеге эсленмеген, бир жашырын кюч барды.

— Кюч быладады, кёрмеймисе,— деб Алий, алайда сюелген Семённу имбашын жумдуругъу бла кьакъды.— Бу айыу тюенене смен нормасын 150 процентге толтургъанды.

Балиев Алийни таза жүрекден алгъышлагъандан сора, Мурадин, Къаншаугъа айланыб, айтды:

— Энди, шуёхум, тахтадан тюшерге санга да заман жетди, кесинги хар заманда да биринчи болуб турлукъму суна эдинг?

— Тахтаны къоярма, алай Алийни бригадасы бла мени бригадам энчи эришиуню башларларын бек сюеме,— деди Къаншау.

— Угъайым жокъду, мен ыразыма,— деб Алий Балиевну кенг, къарыулу къолун къаты кысды.

БАШЛАРЫ

Кююш	3
Юсюню толгъан мураты	20
Устаз къыз	35
Солтанны жангы юйюрю	53
Тау инженер	74

Эльдар Бертович Гуртуев

СВЕРСТНИКИ

На балкарском языке

Редактор А. М. Заидов

Худ. редактор И. Г. Абрамов

Техн. редактор Б. Ж. Тхакахов

Корректор Х. А. Кулиев

Сдано в набор 25/XI 1962 г. Подписано к печати

6/XII 1962 г. Бумага 84×108 ¹/₆₄. Физ. печ.

л. 1,75. Усл. печ. л. 2,94. Уч.-изд. л. 2,4

Тираж 800 экз. Заказ № 5908. Ч01099

Кабардино-Балкарское книжное издательство
Нальчик, Театральная, 6

Типография им. Революции 1905 года
Министерства культуры КБАССР
Нальчик, Театральная, 6

Цена в переплете 17 коп.

БАГЪАЛЫ ОКЪУУЧУЛА!

Бу китабны окъугъандан сора, аны магъанасына, полиграфия къуралыууна кесигизни бюсюреуюгюзню юсюнден Къабарты-Малкъар китаб басмасына жазарыгъызны тилейбиз.

Адрес: Нальчик, Театральна орам, 6. Къабарты-Малкъар китаб басмасы.

Багъалы окъуучула!

Къабарты-Малкъар китаб басмасы
Ж. Залихановну «Тау къушла» — роман
эм С. Макитовну «Жашауну ауазы» —
намула бла поэма деген китабларын
къысха заманны ичинде басмадан чы-
гъарлыкъды.

Китабла сатхан тюкенледен бу китаб-
ланы сатыб алыгъыз.